

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет гуманітарних та соціальних наук
кафедра психології та соціології

Дюбіна О.В.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ
ЛЮДИНИ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ**

2022

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет Гуманітарних та соціальних наук
Кафедра Психології та соціології

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи

рівень вищої освіти другий (магістерський)
спеціальність 053 Психологія. Освітня програма «Психологія»

на тему «ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ
ЛЮДИНИ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ»

Виконала: здобувачка вищої освіти групи ПС-21зм Дюбіна О.В.

Керівник: професор кафедри психології та соціології, д. мед. н., проф. Хунов Ю. А.

Рецензент:
д. психол. н., проф., завідувачка кафедри
практичної психології Центральноукраїнського
державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка Гейко Є. В.

Нормо-контроль: професорка кафедри психології та соціології,
д. психол. н., доц. Лосієвська О. Г.

Завідувачка кафедри:
д. психол. н., проф. Бохонкова Ю. О.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет Гуманітарних та соціальних наук
Кафедра Психології та соціології

Рівень вищої освіти Другий (магістерський)
спеціальність 053 Психологія. Освітня програма «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувачка кафедри психології
та соціології д. психол. н.,
проф. Бохонкова Ю. О.

«08» вересня 2022 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧЦІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дюбіній Олені Володимирівні

1. Тема роботи: «Гендерні особливості формування Я-концепції людини в період ранньої дорослості».

Керівник роботи: Хунов Ю. А., д. мед. н., проф., професор кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля, затверджений наказом по університету від 08.09.2022 р. № 110/15.17.

2. Строк подання здобувачем роботи: 18.11.2022 р.

3. Вихідні дані до роботи: *обсяг роботи – 76 сторінок (1,5 інтервал, 14 шрифт з дотриманням відповідного формату), список використаної літератури оформлюється згідно з бібліографічними нормами.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): *проаналізувати наукові джерела з зазначеної тематики; підібрати діагностичний інструментарій згідно проблеми дослідження; на основі проведеного констатувального експерименту розробити й апробувати програму соціально-психологічного тренінгу. Провести формувальний експеримент і порівняти результати констатувального і формувального експериментів. Ефективність проведеного експерименту оцінити за допомогою математичних методів оцінки значущості відмінностей середніх величин.*

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслеників): *таблиці, рисунки (діаграми, гістограми, сегментограми).*

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Хунов Ю. А. – д. психол. н., проф., професор кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля	08.09.2022 р.	30.09.2022 р.
2.	Хунов Ю. А. – д. психол. н., проф., професор кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля	01.10.2022 р.	12.10.2022 р.
3.	Хунов Ю. А. – д. психол. н., проф., професор кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля	13.10.2022 р.	13.11.2022 р.

7. Дата видачі завдання: 10 вересня 2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів	Примітка
1	Визначення проблеми дослідження та розроблення плану кваліфікаційної роботи.	08.09.2022 р. – 11.09.2022 р.	
2	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження.	12.09.2022 р. – 30.09.2022 р.	
3	Розробка діагностичного інструментарію, проведення констатувального експерименту та обробка його результатів.	01.10.2022 р. – 12.10.2022 р.	
4	Розробка й апробація програми соціально-психологічного тренінгу.	13.10.2022 р. – 30.10.2022 р.	
5	Обробка результатів формувального експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів за допомогою методів математичної статистики	31.10.2022 р. – 13.11.2022 р.	
6	Підготовка роботи до захисту	14.11.2022 р. – 17.11.2022 р.	
7	Представлення роботи на зовнішню рецензію	18.11.2022 р. – 23.11.2022 р.	
8	Перевірка роботи на академічний плагіат	24.11.2022 р. – 27.11.2022 р.	
9	Захист роботи	28-29.11.2022 р.	

Здобувачка вищої освіти:

Дюбіна О.В.

Керівник роботи:

д. мед. н., проф.

Хунов Ю. А.

РЕФЕРАТ

Текст – 76 с., рис. – 5, табл. – 23, літератури – 65 дж., додатків – 8

В кваліфікаційній роботі представлено теоретично-методологічні основи вивчення аспектів формування Я-концепції особистості та її гендерних особливостей у період ранньої дорослості. Надано психологічну характеристику періоду ранньої дорослості, охарактеризовано особливості Я-концепції та їх вплив на розвиток особистості в період ранньої дорослості (20-40 років).

Проведено аналіз та підібрано психодіагностичне обстеження випробовуваних та виявлення типу ідентичності особистості та гендерних особливостей формування Я-концепції в період ранньої дорослості.

Експериментально розглянуто вплив гендерних особливостей особистості в цьому віковому періоді.

На основі результатів констатувального експерименту розроблено й апробовано програму соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на підтримку особистісної ідентичності та досягнення високого ступеня комунікативної успішності. Оцінено ефективність корекційних заходів за допомогою t-критерію Стьюдента.

Ключові слова: ВІК, Я-КОНЦЕПЦІЯ, РОЗВИТОК, САМООЦІНКА, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, МАСКУЛІННІСТЬ, ФЕМІННІСТЬ, АНДРОГІННІСТЬ, САМОПОВАГА

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади вивчення гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості	11
1.1. Аналіз наукової літератури за проблемою дослідження періоду ранньої дорослості у вітчизняній та зарубіжній психології	11
1.2. Психологічна характеристика особистості в період ранньої дорослості	18
1.3. Соціально-психологічні аспекти гендерних особливостей розвитку я-концепції в період ранньої дорослості	26
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ 2. Експериментально-психологічне дослідження гендерних особливостей Я- концепції особистості у період ранньої дорослості	38
2.1. Обґрунтування вибору методичного матеріалу, організація та хід дослідження	38
2.2. Дослідження гендерних особливостей Я- концепції особистості у період ранньої дорослості	43
2.3. Аналіз результатів констатувального експерименту	51
Висновки до другого розділу	60
РОЗДІЛ 3. Формування гендерних особливостей Я- концепції особистості у період ранньої дорослості	62
3.1. Теоретико–методологічні засади психокорекційної роботи	62
3.2. Процедура проведення психокорекційного тренінгу для підтримки особистісної ідентичності та досягнення високого ступеня комунікативної успішності	68
3.3. Результати формування експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів	74
Висновки до третього розділу	79
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	83
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлюються вивченням теоретичних аспектів явища Я-концепції особистості та її гендерних особливостей у період ранньої дорослості. У сучасному суспільстві відбуваються бурхливі зміни, що мають своїми наслідками, зокрема, перебудову соціальних зв'язків, стирання жорстких меж між традиційними гендерними ролями. Особи чоловічої статі завжди мали значно ширші можливості для реалізації свого внутрішнього потенціалу, тоді як можливості самореалізації жінок лишалися досить обмеженими.

Науковому вивченню Я-концепції приділено велику увагу в роботах Б. Анан'єва, Р. Бернса, Л. Божович, У. Джемса, Е. Еріксона, Ф. Зімбардо, І. Кона, Ч. Кулі, О. Леонт'єва, М. Лісіної, А. Липкіної, Дж. Міда, О. Музики, К. Роджерса, С. Рубінштейна, О. Соколової, В. Століна, Ч. Спілбергера, С. Шорохової та інших авторів.

На сьогодні у зарубіжній психології виокремлюються три основні підходи до тлумачення поняття Я-концепції та розуміння її феноменології: гуманістичний підхід (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл та ін.); психодинамічний підхід (Е. Берн, Дж. Марсія, Г. Саллівен, А. Фрейд, Е. Фром, К. Хорні та ін.); інтеракціоністський підхід (В. Вундт, Н. Грот, П. Жане, Ч. Кулі, Т. Ліппс, Дж. Мід та ін.) Дослідженнями прагнення до розкриття своїх внутрішніх потенційних можливостей займалися такі дослідники як А. Маслоу (самоактуалізація), А. Адлер (прагнення до досконалості), К. Роджерс (прагнення до самореалізації), К. Юнг (індивідуація), а також сучасні українські дослідники О.Яремчук (самоактуалізація, саморозвиток), С. Максименко (самоздійснення) та ін.

Дослідженням гендеру займалася низка вчених, серед яких такі дослідники як Є. Їльїн (соціальна природа гендеру), Ш. Берн

(підпорядкування гендерним нормам), Є. Ніколаєва (психофізіологічна детермінація гендерних відмінностей), С. Бем (теорія гендерних схем). Проблема гендерних особливостей Я-концепції у ранньому дорослому віці висвітлена у наукових джерелах недостатньо широко, вона є актуальною і тому потребує детального вивчення.

Об'єкт дослідження – Я-концепція в період ранньої дорослості.

Предмет дослідження – гендерні особливості Я-концепції в період ранньої дорослості.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити гендерні особливості Я-концепції як фактору розвитку особистості у період ранньої дорослості; оцінити вплив психокорекційних заходів на підтримку особистісної ідентичності та досягнення високого ступеня комунікативної успішності.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати наукову літературу за проблемою дослідження у працях зарубіжних та вітчизняних авторів.
2. Надати характеристику психологічним особливостям розвитку особистості в період ранньої дорослості.
3. Визначити соціально – психологічні аспекти гендерних особливостей розвитку Я-концепції в період ранньої дорослості
4. Підібрати методики та провести дослідження психологічних дослідити гендерних особливості Я-концепції в період ранньої дорослості, особливості гендерних відмінностей у прагненні до самоактуалізації
5. На основі результатів констатувального експерименту розробити й апробувати програму соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на створення умов, спрямованих на підтримку особистісної ідентичності та досягнення високого ступеня комунікативної успішності.

6. Провести повторне тестування та оцінити ефективність корекційних заходів за допомогою методів математичної статистики.

Для вирішення поставлених завдань використовувались наступні **методи дослідження**:

- *теоретичні* (системний теоретико-методологічний і порівняльний аналіз наукової літератури; визначення методологічних основ дослідження); аналіз та систематизація наявних у психологічній науці знань;

- *емпіричні*: бесіда, спостереження, констатувальний та формувальний експерименти, тестування (опитувальник «Маскулінність-фемінність» С. Бем; методика шкала М. Розенберга; методика В. Смекала и М. Кучера; методика, яка визначає міру макіавеллізму особистості Р. Крісті і Ф. Гейза); з метою вивчення самоактуалізації особистості та особливостей її прояву, психосемантичний метод (асоціативний експеримент), спрямовані на вимір рівня прояву маскулінності/фемінності у досліджуваних та вивчення рівня самоповаги особистості та особливостей її прояву.

- *методи математичної та статистичної обробки даних* з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 20.0.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

– *виокремлено* соціально – психологічні аспекти гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості.

– *виявлено та систематизовано*: соціально-психологічні особливості розвитку особистості в період ранньої дорослості; *розкрито* концептуальні засади і обґрунтовано змістовно-методичне наповнення комплексної соціально-психологічної програми щодо формування Я-концепції як фактору розвитку особистості у період ранньої дорослості;

– *набули подальшого розвитку* положення про особливості, специфіку, чинники та компоненти розвитку особистості;

– *поглиблено уявлення* про сучасні підходи до вивчення проблеми гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості.

Теоретичне значення дослідження полягає: у розкритті теоретико-методологічних засад вивчення гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості, доповнені теоретичних уявлень про психологічні особливості періоду ранньої дорослості. Визначенні соціально-психологічних чинників, які впливають на розвиток особистості в цей віковий період, його навчальну і пізнавальну діяльність. Дані, отримані під час, написання курсової роботи допоможуть доповнити знання про психологічні особливості періоду ранньої дорослості, як вікового етапу, детальніше розглянути фактори та чинники, які впливають на мотивацію до самореалізації, самопізнання, ширше висвітлити гендерні відмінності у прагненні до самоактуалізації в цей віковий період.

Практичне значення дослідження: полягає: в обґрунтуванні методологічних основ та методичного інструментарію для вивчення психологічних особливостей періоду ранньої дорослості; дослідженні гендерних особливостей мотиваційної сфери у цей віковий період. Знання, отримані у ході вивчення, гендерних особливостей Я-концепції в періоді ранньої дорослості будуть корисними для практичних психологів, психологів-консультантів, психологів у закладах освіти, а також можуть бути використаними для психологічної просвіти та подальших теоретичних розробок в галузі гендерної психології.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРΟΣЛОСТІ

1.1. Аналіз літератури за проблемою дослідження періоду ранньої дорослості у вітчизняній та зарубіжній психології

Проблема психічного розвитку дорослої людини займає чільне місце в сучасних вітчизняних і зарубіжних теоретико-емпіричних дослідженнях. Період дорослості займає більшу частину життєвого шляху людини й охоплює три етапи: молодість, зрілість та старість. Кожен етап дорослості опосередковується накопиченим життєвим досвідом і утвореними індивідуально-типологічними рисами. Тому цілком правильною є точка зору, що з віком індивідуальний розвиток дорослої людини набуває своєрідно індивідуалізованого характеру. Водночас, інтерес до проблем психології дорослості виник не так давно – у 30-ті роки ХХ століття і був пов'язаний головним чином із пошуком відповіді на запитання про специфіку і сутність навчання дорослих людей, розглядаючи цей віковий період у контексті різних, іноді суперечливих один одному, підходів.

Широке різноманіття термінів, а також вікових меж різних етапів дорослості вказує на складність проблеми періодизації і викриває характер становлення даного розділу вікової психології.

У площині системного підходу основною категорією вікової психології, згідно із концептуальними положеннями теорії Л. Виготського, є цілісні вікові періоди. Сутність кожного вікового періоду як якісно своєрідного етапу онтогенезу характеризується чисельними змінами психологічними

новоутвореннями), що складають у сукупності своєрідність структури особистості дитини на даному етапі її розвитку. Протягом всієї історії людства неодноразово робилися спроби позначити хронологічні межі дитинства, дорослості та старості в рамках вікових класифікацій [18].

Більшість класифікацій (А. Журавльов, О. Сергієнко, В. Мухіна; Г. Крайг) мають загальну тенденцію виділення 4 стадій:

- 1) допубертатний період (в середньому до 12 років);
- 2) період становлення дефінітивного (остаточно установленого; визначеного) стану (в середньому від 12 до 20 років);
- 3) період стабілізації (плато) (в середньому від 20 до 45 років);
- 4) період зниження ефективності психічних та психофізіологічних функцій (в середньому від 45 років, особливо після 65 – і до кінця життя).

Межі стадій та періодів, як наголошує В. Ганзен, не є «часовими точками», а займають певний інтервал [20]. При цьому науковою спільнотою традиційно визнається умовність близьких стадій і періодів розвитку, що пов'язано щонайменш із двома тенденціями.

Тенденція перша (історична). Вікові категорії, які розділяють життєві етапи і вказують на межі між поколіннями, варіюються у різних епохах. Наприклад, отроцтво є періодом життя, який поступово подовжується у часі (на цьому наголошують М. Кле, Х. Ремшмідт, Ф. Райс, Д. Фельдштейн та ін.). Людина все довше залишається «недорослою». Культурна сконструйованість отроцтва як вікового періоду (Ф. Арієс, Л. Виготський) і його залежність від культурно-історичного контексту актуалізує проблему психосоціального розвитку протягом даного періоду [49].

Тенденція друга (психологічна). Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується розмиванням стійких вікових орієнтирів і меж традиційних періодів життя. Зростання розмаху варіацій зумовлено як віковою, так і

суспільно-історичною (трансформаційні тенденції у суспільстві) індивідуалізацією розвитку.

Загальна закономірність полягає у тому, що для періодизації дитинства (Д. Ельконін, Ж. Піаже, Д. Фельдштейн та ін.) характерним є детальне членування етапів розвитку, а для періодизації онтогенезу (цілісного життєвого шляху) – укрупнення стадій (наприклад, періодизації Е. Еріксона, В. Ганзен тощо). Тобто широта контексту суттєво впливає на результати членування періодів розвитку [22; 43].

Враховуючи соціальні, психологічні і біологічні чинники, дослідники окреслюють межі дорослості по різному. В індустріальних країнах період дорослості людини займає приблизно три чверті життєвого шляху. І знову ж таки, досить довільно і зі звичайними застереженнями про відмінності між культурами, а також в рамках однієї культури ми можемо виділити три вікових періоди: рання дорослість (20-40 років), середня дорослість (40-60 років) і пізня дорослість (60 -65 років і старше) [31].

Б. Ананьєв формулював визначення віку індивіда не тільки як онтогенетичної зміни фаз, але і як соціально обумовленого життєвого шляху людини, як історії становлення особистості в конкретному суспільстві на певному етапі його історичного розвитку. За періодизацією Б. Ананьєва середній вік (зрілість) складається із двох фаз: (від 21-22 до 35 років і від 36 до 55-60 років), потім настає похилий вік (від 55-60 до 75 років), далі - старість (75-90 років) і вік довгожителів [3].

Ідею переривчастості розвитку, коли кожен вік має власні домінуючі тенденції, мотивацію, «прагнення до самоздійснення», стверджувала Ш. Бюлер ще в 1933 р. Її періодизація розвитку особистості в зрілості і старості включає п'ять фаз життєвого шляху, де самої першій фазі до 16 років дається характеристика «немає життєвого шляху». Вік з 16 до 25 років позначений як «попереднє самовизначення». Віковий період з 25 до 45 років позначається як

«зрілість, покликання і самореалізація». Вік з 45 до 65 років визначається як «важкий вік душевного кризи». Хоча ця періодизація має ряд недоліків (зокрема, «душевну кризу» в середині життя - з 45 років - недостатньо обґрунтовану у характеристиці саме цього вікового періоду), все ж треба зазначити як гідну спробу автора віднести до значимої характеристики кожного окремого віку істотні для людини життєві завдання, які вона вирішує в житті [2].

В. Бунак описує чотири періоди дорослості, кожний з яких поділяється на два етапи: дорослий період (перший вік - 22-28 років для чоловіків, 21-26 для жінок; другий вік - 29-35 років для чоловіків, 27-32 роки для жінок); зрілий період (перший вік - 36-45 років для чоловіків, 33-40 років для жінок; другий вік - 46-55 років для чоловіків, 41-50 років для жінок); похилий вік (перший вік - 56-63 роки для чоловіків, 51-57 років для жінок; другий вік - 64-70 років для чоловіків, 58-63 роки для жінок) і пізній старечий період (понад 71 рік для чоловіків і 65 років для жінок) [16].

Д. Бромлей стверджує, дорослість складається з чотирьох стадій: ранньої (20-25 років), середньої (25-40 років), пізньої дорослості (40-55 років) і передпенсійного віку (55-65 років). Після неї настає старіння, в якому виокремлюють стадії «відходу від справ» або «відставки» (65-70 років), старості (70 років і більше), хворобливої старості і смерті [42].

В геронтології використовується періодизація Дж. Біррена, який виділяє: ранню зрілість (17-25 років), зрілість (25-50 років), пізню зрілість (50-75 років), старість (понад 75 років) [46].

Кожному віку, за Е. Еріксоном, властиві емоційні кризи, своя точка напруження – криза, породжена конфліктом розвитку «Я»-особистості. Людина стикається з проблемою відповідності внутрішніх і зовнішніх умов існування. Коли в неї визрівають ті чи інші властивості особистості, вона стикається з новими завданнями, які перед нею ставить життя як перед

людиною певного віку. «Кожна наступна стадія... є потенційною кризою внаслідок радикальної зміни перспективи. Слово «криза»... вжито в контексті уявлень про розвиток, щоб виокремити не загрозу катастрофи, а момент зміни, критичний період підвищеної вразливості та збільшених потенцій» [59].

Життєвий цикл відповідно до цієї періодизації поділяється на вісім стадій.

1. Довіра і недовіра. Перший рік життя. Відчуття задоволення залежить від вияву турботи про дитину. Виникає задоволення світом чи боязнь і підозрілість.

2. Досягнення рівноваги: самостійність і нерішучість (2–3 роки). Батьки дають можливість дитині освоїти моторно світ, робити те, на що вона здатна. Вияв сором'язливості і нерішучості, якщо дитину сварять.

3. Діловитість і відчуття провини (4–6 років). Дитина придумує собі заняття, наслідує інших. Бігає, ставить запитання. Якщо батьки карають, то виникає відчуття провини.

4. Умілість і неповноцінність (6–11 років). Розвивається мислення, технічна творчість. Дитина відчуває вплив школи.

5. Ідентифікація особистості та змішування ролей (12–15 років для дівчат і 13–16 років для хлопців). Ідентифікація «Я» — об'єднує все, що знає про себе як про школяра, спортсмена, сина (доньку). Може не розуміти при зміні ролей, до якого середовища належить.

6. Близькість і самотність. Початок зрілості й сімейного життя.

7. Загально-людськість або самопізнання. Зрілий вік, коли діти стали підлітками.

8. Цілісність і безнадійність. Основна робота життя закінчилася. Задоволення від пережитого. Уже є внуки, освоєння нових ролей – «дідуся», «бабусі».

Підставою для періодизації криз психосоціального розвитку в Е. Еріксона є поняття «ідентичність» і «самоідентичність». Потреба бути самим собою в очах значущих інших і у власних очах визначає рушійні сили розвитку, а суперечності між ідентичністю і самоідентичністю зумовлюють кризи та напрям розвитку на кожному віковому етапі [48]. У класифікації Е. Еріксона виділяються наступні вікові етапи дорослості, стадії психосоціального розвитку: від 20 до 25 років (рання зрілість), від 26 до 64 років (середня зрілість), від 65 років (пізня зрілість) [50].

Дослідники категорії дорослості єдині в тому, що період дорослості не завжди чітко розбивається на ряд добре виділених стадій, тому що зміни мислення, поведінки і особистості дорослої людини лише незначною мірою зумовлені хронологічним віком, або специфічними змінами в організмі людини, в більшій мірі ці зміни визначаються особистісними, соціальними і культурними факторами. Дорослий, який навчається — це людина, що володіє такими основними характеристиками, що відрізняють її від недорослих, які навчаються: усвідомленість самостійною, самокерованою особистістю; досвідченість, адже дорослий накопичує запас життєвого (побутового, професійного, соціального) досвіду, що стає важливим джерелом навчання; умотивованість та готовність до навчання як прагнення за допомогою навчальної діяльності вирішити свої життєво важливі проблеми та досягти конкретної мети; дієвість здобутих знань, умінь, навичок та сформованих у процесі якостей; детермінованість навчальної діяльності тимчасовими, просторовими, професійними, побутовими, соціальними факторами (умовами) [33].

Не всі дорослі досягають однакових успіхів, або влаштовують своє життя за єдиним зразком. Та процесам розвитку у дорослому житті притаманні деякі спільні характеристики.

Традиційно вважалося, що вік дорослості — це стабільний період у житті дорослої, сформованої людини і тому ніяких особливих змін у психічному

розвитку особистості не відбувається. Французький психолог Е. Клапаред характеризував дорослість як стан психічного «закам'яніння», коли процес розвитку припиняється. Але більш ретельне вивчення цього вікового періоду змінило думку вчених. Потенціал розвитку існує протягом всього життя людини. З настанням дорослості процес розвитку людини не припиняється і не завершується, йому притаманні протиріччя і гетерохронність (нерівномірність); виділяються сенситивні і критичні моменти, психофізіологічний розвиток не є статичним, природа його різноманітна і суперечлива[56].

У 1928 році М. Рибніков для визначення періоду дорослості запропонував термін «акмеологія», (акме — це вища точка, розквіт, зрілість, краща пора). Таке визначення характеризує період дорослості як найпродуктивніший, творчий період життя людини, коли завершується загально-соматичний розвиток і статеве дозрівання, фізичний розвиток досягає свого піку. Цей вік характеризується високим рівнем інтелектуальних можливостей, творчих і професійних досягнень [44].

Вирішальною ознакою зрілості є усвідомлення людиною відповідальності і прагнення до неї, тому що зріла людина відповідає за зміст свого життя в першу чергу перед самим собою, а також перед іншими людьми [37].

Доволі часто в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців зазначається, що період дорослості є певним чином схожим на те, що можна назвати кінцевою ціллю і в той же час завершенням розвитку особистості, оскільки зрілість розглядалася як вік «психологічної скам'янілості», а старість — як вік тотального згасання. Таким чином, розвиваючись фізично і соціально, доросла людина немов би була виключеною з процесу розвитку в його соціально-психологічному значенні.

Науковий поступ сучасної вітчизняної вікової психології відбувається завдяки діяльності лабораторій Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України, очолюваному нині академіком С. Максименком, науково-дослідних інститутів та кафедр психології університетів.

Отже, сучасна вікова психологія спирається на результати розробок та обґрунтувань проблеми генетичного розвитку психіки, що здійснювались впродовж багатьох століть історії людства.

1.2. Психологічна характеристика особистості в період ранньої дорослості

Розвиток триває протягом усього життя. Хоча деякі вчені дотримуються думки, що існують стадії розвитку, що розпізнаються в дорослому віці, процеси розвитку, що протікають в зрілі роки, відрізняються від процесів, що відбуваються в дитинстві і в підлітковому періоді [41].

Період дорослості є найбільш тривалим періодом життєдіяльності людини, що характеризується високим рівнем розвитку її фізичних та інтелектуальних можливостей, творчих, професійних і духовних досягнень. Для цього етапу характерним є виникнення специфічних особливостей Я-концепції, спонукальної та емоційної сфер особистості, змістова зміна способу життєдіяльності (створення сім'ї, формування сімейних стосунків, виконання батьківських функцій, кар'єрна реалізація, творчі досягнення тощо).

У науковій літературі зустрічається поняття «вікова когорта», яке використовують для виділення меж усередині епохи дорослості. «Вікова когорта» – велика група людей, які народилися в один історичний період і пережили одні й ті ж історичні та соціальні події. У класифікаціях різних авторів межі періоду дорослості мають різні вікові показники. Це зумовлено,

насамперед, тим, що досить важко, якщо взагалі можливо, точно вказати вікові межі стадій розвитку дорослих. Виділяючи стадії розвитку дорослої людини, дослідники обирають різні критерії вікової класифікації. Межі віку—це своєрідна середньостатистична величина, яка в кожному індивідуальному випадку може сильно варіюватися. Аналізуючи різні класифікації вікової періодизації дорослості, зауважимо, що всі автори відзначають неоднорідність періоду дорослості, яка загалом поділяється на періоди ранньої дорослості та пізньої дорослості (див. табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Порівняльна класифікація вікових меж дорослості

№	Автор класифікації	Вікові межі дорослості		
		Рання дорослість (в роках)	Середня дорослість	Пізня дорослість
1	Е. Еріксон	24-25	40(45)-60	Понад 60
2	Д. Біррсен	17-22	25-50	50-75
3	Д. Бромлей	21-25	25-40	40-55
4	В.В. Бунак	20-25(ч) 20-30(ж)	-	Після 35(ч) Після 30(ж)
5	Ш. Бюллер	25-45	-	45-65
6	Г. Гінзберг	24-40	-	45-50
7	Ж. Годфруа	20-40	-	40-60
8	Д. Векслер	20-35	36-45	46-53
9	Ю.М. Карандашев	20-28	29-35	36-44
10	Г. Крайг	20-40	40-60	Від 60
11	Д. Левінсон	17-45	45-60	Понад 60
12	В.Ф. Моргун	19-30	31-60	61-...
13	І.С. Слободчиков	19-28(31)	32-61	62-...

Відмітною ознакою зрілості є здатність реагувати на зміни і пристосовуватися до нових умов.

Відтак у сучасній психології розвитку стверджується точка зору Г. Крайга про те, що чітко визначити межі стадій розвитку дорослості важко, оскільки головна особливість розвитку у період дорослості – мінімальна залежність його від хронологічного віку. Ранній дорослий вік охоплює період від 20 до 40 років. Людина в цьому віці є статеві дозрілою, в неї розвинуті розумові здібності та інтереси, сформовані система цінностей (світогляд, життєва позиція), цілісний Я-образ, готовність до самовдосконалення та професійні наміри. Охоплює він дві фази [31].

Перша фаза ранньої дорослості триває приблизно з 20 до 30 років життя і збігається з молодістю людини. У цей період людина досягає піку у своєму фізичному розвитку, є здоровою, сильною, витривалою, енергійною, здатною до народження дітей. Активно збагачується її психологічний і соціальний досвід, вона включається в усі види соціальної активності, оволодіває багатьма соціальними ролями. Розвиток особистості людини зумовлюється передусім особливостями сімейного та професійного життя. Вона відходить від батьківської сім'ї, обирає супутника життя, приймає рішення про шлюб і створення сім'ї, народження дітей, займається їх вихованням. Одночасно зі створенням сім'ї людина спрямовує свої зусилля на професійне навчання, пошук постійного місця зайнятості, професійну адаптацію, досягнення професійного успіху, кар'єру.

Друга фаза ранньої дорослості охоплює період від 30 до 40 років. Особливості розвитку людини в цей час залежать від ступеня і продуктивності її соціальної активності, досягнутого статусу, перебігу попередніх стабільних і кризових періодів. Новий статус дорослого забезпечується його правами і

обов'язками в різних сферах життя й діяльності, консолідацією соціальних і професійних ролей.

У другій фазі ранньої дорослості людині доводиться вирішувати такі проблеми:

1) проблема професійної кар'єри. Основною формою соціальної активності людини на цьому етапі її життя є професійна діяльність, нагромадження досвіду. Для одних людей задоволеність життям пов'язана з роботою, до інших приходять усвідомлення обмеженості можливостей власного зростання та неможливості здійснення задумів щодо кар'єри. Джерелом задоволення життям для них стає переважно сім'я та особисті інтереси;

2) проблема виховання дітей. Із народження дитини зусилля сім'ї спрямовуються на її виховання. Кожен період розвитку дитини вимагає переходу батьківства на якісно новий рівень. Воно долає такі стадії:

а) формування образу батьківства - від зачаття до народження дитини (дорослі розмірковують, якими вони будуть батьками, спираючись на власні уявлення про еталон батьківства);

б) вигодовування - від народження до 2 років (у дорослих формується почуття прив'язаності до дитини, вони вчаться співвідносити емоційне співчуття і час, який віддають оточенню, з потребами дитини);

в) формування авторитету - від 2 до 5 років (батьки починають задумуватися над тим, якими батьками вони були та якими будуть, усвідомлюють ймовірність і ризик невідповідності власної та дитячої поведінки еталонній);

г) інтерпретативна - охоплює молодший шкільний вік (дорослі переглядають звичні виховні установки);

г) взаємозалежності - триває протягом підліткового віку (батьки аналізують стосунки зі своїми дітьми);

д) розлучення (дорослі відпускають від себе дітей і критично осмислюють, якими батьками були) [13].

Фундаментальні основи психофізіологічного розвитку в період ранньої дорослості доцільно аналізувати відповідно уявлень про віковий системогенез. Віковий системогенез – це процес послідовного становлення, перебудови та розпаду функціональних систем організму впродовж усього життєвого циклу людини, від моменту зачаття до смерті.

К. Судаков вирізняє три основні періоди вікового системогенезу:

- 1) становлення функціональних систем в ранньому онтогенезі дорослості;
- 2) зрілий стан організму;
- 3) згасання і деструкції при старінні організм.

Період ранньої дорослості характеризується чіткою впорядкованістю дозрівання окремих функціональних систем у результаті їх послідовного включення у забезпечення механізмів адаптації та поведінки організму, що росте. При цьому морфологічне дозрівання й ускладнення як окремих елементів, так і самих систем триває до настання зрілості [25].

Згідно експериментальних даних, представлених у роботах Б. Ананьєва (1964), Є. Бойка (1964), П. Лазарева (1945), Л. Шварца (1948), С. Кракова (1950), більшість психофізіологічні функції досягають свого максимального розвитку до 25-30 років і зберігаються на досягнутому рівні у більшості людей до 40 років. Максимального розвитку відчуття досягають до 25 років і зберігаються на цьому рівні у більшості людей до 40-річного віку. Водночас, науковці визначають фактори, які сприяють досягненню та збереженню високого рівня розвитку психофізіологічних функцій :

- умови оптимального навантаження психофізіологічних функцій (наприклад, гострота зору, поле зору, окомір у водіїв зберігається до пенсійного віку завдяки включеності у професійну діяльність);
- посилена мотивація(наприклад, сенсорні функції мають подвійну, посилену мотивацію, якщо вони включені у професійну діяльність);
- операційні перетворення(наприклад, вербально-логічні функції продовжують свій процес, коли еволюція вже вразила невербальний інтелект і сенсомоторику людини) [25].

Рання дорослість – вік, коли жінки та чоловіки знаходяться на вершині своїх репродуктивних можливостей. Саме у цьому віці люди найактивніше шукають шлюбних партнерів, намагаються встановлювати тісні емоційні зв'язки та будувати довготривалі стосунки. Сексуальність загалом в цьому віці набуває все більшої ваги, впливає на остаточне формування Я-концепції людини, її ідентичності.

Багато дослідників зверталися до вивчення типів мислення в період ранньої дорослості. Клаус Ригел (Klaus Riegel, 1973,1975) надавав особливого значення процесу розуміння протиріч як важливого досягнення в когнітивному розвитку дорослих і припустив наявність п'ятої стадії когнітивного розвитку, яку він назвав діалектичним мисленням. Індивідуум розглядає і обмірковує, а потім намагається інтегрувати протилежні або конфліктуючі думки і спостереження. Одним з особливо важливих аспектів діалектичного мислення є інтеграція ідеалу і реальності. Згідно Ригелу, ця здатність є сильною стороною мислення дорослих людей. Він також вважав, що контекстуальні парадигми характеризуються постійністю, динамічністю і безперервністю [64].

Інший теоретик, Гізела Лейбові-Виф (Gisela Labouvie-Vief, 1984), надавала особливого значення «зобов'язаннями і відповідальності» як характерних ознак когнітивної зрілості дорослих. Вона передбачала, що хід

когнітивного розвитку повинен включати в себе як розвиток логічного мислення у відповідності з теорією Піаже, так і еволюцію саморегуляції, починаючи з дитячого віку і включаючи велику частину періоду дорослості. Вона визнає, що логічне мислення може досягти своєї кінцевої стадії при досягненні рівня формальних операцій. Когнітивна зрілість дорослих характеризується розвитком навичок незалежного прийняття рішень (Labouvie-Vief, 1987) [31].

Уорнер Шейо (Warner Shaie, 1986) припускав, що характерною рисою мислення дорослих є та гнучкість, з якою вони застосовують когнітивні здібності, якими вже володіють. Він стверджував, що протягом дитинства і підліткового періоду ми набуваємо все більш і більш складні внутрішні структури для розуміння світу. Потужні інструменти формального операціонального мислення є ключовим досягненням цього етапу розвитку, який він позначив як період придбань [61].

Психічний розвиток є основним способом існування особистості, в тому числі й дорослої людини, та має такі особливості.

1. Асинхронність. Гетерохронність розвитку особистості тісно пов'язана з асинхронністю, тобто нерівномірністю розвитку окремих її структур (емоцій, потреб, свідомості). Іншими словами, окремі структурні елементи особистості розвиваються з випередженням загальної фази, інші – із запізненням. Наприклад, емоційно забарвлене прагнення до військових подвигів у ранньому віці може випереджати рівень сформованості загальної етичної свідомості.

2. Гнучкість. Поняття гнучкість розглядають у багатьох дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних психологів, однак немає єдиного підходу у поясненні його змісту. Основною відмінністю зарубіжних досліджень по даному питанню є використання двох термінів щодо визначення гнучкості: flexibility–власне гнучкість і variability–варіабельність, багатогранність.

Гнучкість визначають як здібність відмовитися від одного способу дій на користь іншого, більш економного (К. Шайє); як швидкий, легкий перехід від одного класу предметів до іншого (С. Рубеновіц, Дж. Гілфорд). У це поняття ряд авторів включає також швидкість переходу від свідомого до підсвідомого (Р. Кеттел), а здібність особистості адаптуватися до неочікуваних змін (Л. Хаскел).

3. Включеність. Більшість сучасних дослідників стверджують, що не існує універсальних ознак, які дозволяють виокремити період дорослості з поміж інших вікових періодів у які він включений. Підтвердженням цього є той факт, що початок зрілості не одмежуються від юнацького періоду, який передує йому, й що немає значущої різниці між кінцем зрілості й початком старості.

Основні новоутворення дорослості. Рання дорослість (від 20 до 40 років) характеризується досягненням особистісної ідентичності та початком продуктивної діяльності, що дає поштовх до побудови системи нових між особистісних стосунків у професійній та сімейній сферах. На одному полюсі цього виміру знаходиться інтимність(близькість), яка не зводиться лише до сексуальної інтимності, а виявляє себе в дружбі, еротичних зв'язках і спільних прагненнях, на іншому –ізоляція, яка може супроводжувати людину впродовж усього життя, хоча зовнішньо людина може багато чого досягти, створюючи враження цілком успішної людини. Інтимність–потаємне почуття, що виражається у здатності до близьких стосунків, а також у здатності, як стверджує Е. Еріксон, злити воедино особистісну ідентичність з ідентичністю іншої людини без побоювання втратити щось у собі.

Ізоляція (самотність)–настає в результаті неможливості або неспроможності досягти взаємності, іноді, внаслідок того що ідентичність індивідуума настільки є слабкою, виникає ризик втратити себе при єднанні з іншою людиною. «Невід'ємною часткою інтимності є дистанціювання:

готовність людини відкидати, ізолювати й, якщо необхідно, руйнувати ті сили й тих людей, сутність яких їй видається небезпечною» [43, с.152].

Закономірність: почуття інтимності неможливо випробувати, допоки не досягнута стабільна ідентичність. Для того щоб мати інтимні (близькі) стосунки з іншою людиною, індивід має усвідомити себе (хто він), набути здатності бути самим собою. Відтак мова йде про становлення цілісності особистості, її загальну узгодженість з оточуючим світом, негативні наслідки: можливе зайве захоплення собою чи уникання міжособистісних стосунків. Нездатність встановлювати спокійні та довірливі міжособистісні стосунки породжує почуття самотності, соціальної ізоляції. Нормальним виходом із кризи «інтимність –ізоляція» є культивування любові у взаємодії з людьми. Відтак, центральним новоутворенням періоду ранньої дорослості є сімейні стосунки й професійна компетентність.

Наприкінці періоду ранньої дорослості, на межі періоду зрілості (середня дорослість), людина розв'язує екзистенціальні проблеми, підводить перші підсумки, намагаючись зрозуміти сенс свого життя [3].

1.3. Гендерні особливості розвитку я-концепції в період ранньої дорослості

У процесі спілкування та діяльності людина задумується над тим, якою вона є, ніби дивиться на себе збоку, звертаючи увагу на образ своєї зовнішності, якості особистості, здібності. Залежно від уявлення про себе у неї виникають самоповага, бажання підвищити самооцінку, завоювати увагу інших.

Дослідженнями прагнення до розкриття своїх внутрішніх потенційних можливостей займалися такі дослідники як А. Маслоу (самоактуалізація),

А. Адлер (прагнення до досконалості), К. Роджерс (прагнення до самореалізації), К. Юнг (індивідуація), а також сучасні українські дослідники О. Яремчук (самоактуалізація, саморозвиток), С. Максименко (самоздійснення) та ін. Дослідженням гендеру займалася низка вчених, серед яких такі дослідники як Є. Ільїн (соціальна природа гендеру), Ш. Берн (підпорядкування гендерним нормам), Є. Ніколаєва (психофізіологічна детермінація гендерних відмінностей), С. Бем (теорія гендерних схем). Проблема гендерних відмінностей у прагненні до самоактуалізації висвітлена у наукових джерелах недостатньо широко, вона є актуальною і тому потребує детального вивчення.

Багато уявлення про себе, які формували Я-концепцію людини в період його дорослішання і продовжують збагачувати її вже в дорослому особистості, як і раніше ґрунтуються на власному організмичному (в лексиці К. Роджерса) оціночному процесі (здоровий - нездоровий, красивий - некрасиві, щасливий - нещасливі і т. Д.). Цей процес пов'язаний з тенденцією актуалізації. Таким чином, Я-концепція формується в зв'язку з самореалізацією особистості, прагнення до актуалізації – мотивуючими стимул розвитку Я-концепції [41;1; 24].

Як активне начало, Я особистості об'єднує всі її життєві вияви, дає змогу їй дивитися на себе із середини, спостерігати за собою, усвідомлювати і змінювати себе, регулювати свою життєдіяльність та виходити за межі внутрішнього світу, щоб збагнути свою глибинну суть, цінності, об'єднати своє минуле, теперішнє і майбутнє в одному моменті.

Я є найвищою концентрацією суб'єктивності (індивідуальності, глибинної неповторності) та суб'єктності (зовнішньої і внутрішньої активності, духовного споглядання) людини, в якій втілюються всі відчуття: від актуальних ситуативних станів до визначальних учинків, фундаментальних життєвих рішень, переживань власної цілісності й

нероздільності свого часу та вічності. На основі цього в особистості виникає цілісне уявлення про себе - Я-концепція.

В силу активного соціального функціонування дорослість збільшує вплив на Я-концепцію різних умов цінності. Умови цінності - то, що визначає неконгруентності Я-концепцію, в той час як конгруентність Я-концепція базується на власному організмичному оціночному процесі. Емпатичних розуміння - здатність індивіда емоційно відгукуватися на переживання інших людей, суб'єктивне сприйняття іншого людини, проникнення в його внутрішній світ і переживання суб'єктом тих же самих почуттів, які відчуває інший.

Самооцінка - компонент самосвідомості, що включає поряд зі знаннями про собі оцінку людиною своїх фізичних характеристик, здібностей, моральних якостей і вчинків [35]. Люди відрізняються один від одного за ступенем засвоєння ними умов цінності. Це залежить від індивідуальної потреби особистості в безумовному позитивне ставлення, що отримується від значущих для них людей. А також і від того, в якій ступеня вони проявляють емпатичних розуміння і конгруентність.

«Ядро» Я-концепції містить безумовні, «організмичні» особистісні цінності. Однак навіть успішно розвивається особистість «приймає» деякі умови цінності, інші ж, менш успішні люди відрізняються великою кількістю умов цінності.

Однак Я-концепція дорослої людини, будучи активним елементом його особистості, сама стає важливим фактором в інтерпретації досвіду. Можна сказати, що функціонально Я-концепція виконує кілька ролей:

- сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості,
- визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань.

У відповідності зі своєю Я-концепцією особистість інтерпретує свої дії і дії інших в конкретній ситуації. Крім того, у людини створюються певні очікування і уявлення про те, що може або має відбутися при розвитку конкретної ситуації. На думку Р. Бернса, на етапі ранньої дорослості має місце механізм «самореалізуючого пророцтва» - основа відносин, що складаються між очікуваннями і поведінкою. Очікування особистості багато в чому визначають і характер її дій, і її інтерпретації реакцій оточуючих.

Самовизначення - форма самоствавлення лежить механізм, що самореалізує пророцтва. Особистість на початку самоактуалізації часто використовує «пророцтва» значущих інших для позначення напрямку свого розвитку, вибору цілей і засобів їх досягнення. Часто «пророцтва» інших інтеріоризуються особистістю в самовизначення. Інтеріоризація- перенесення чийось уявлень в свою свідомість. Уявлення, почуття або ідеї, що вступають в протиріччя з іншими уявленнями, почуттями або ідеями індивіда, призводять до де-гармонізації особистості, до ситуації психологічного дискомфорту. Відчуваючи потребу в досягненні внутрішньої гармонії, проявляє захист від потенційно тривожної інформації [29].

Захист може проявлятися в формі заперечення або раціоналізації. Цей захист активується, щоб уникнути конфлікту між Я-образом і безпосереднім досвідом. Заперечення - ігнорування особистістю небезпечною і небажаною інформації з метою виключення конфлікту між Я-образом і безпосереднім досвідом. Раціоналізація - це псевдораціональні пояснення людиною своїх прагнень, мотивів дій, вчинків в дійсності викликаних причинами, визнання яких загрожувало б втратою самоповаги. Самоствердження, захист власного «Я» - основний мотив актуалізації цього механізму психологічного захисту особистості.

Я-концепція індивідуалізує самооцінку. Те, що для одного є безумовним успіхом, інший сприймає як невдачу. З віком самооцінка стає усе більш диференційованою. Доросла людина може дуже високо оцінювати одні свої

якості, наприклад свій інтелектуальний рівень, і дуже низько інші - рівень міжособистісних взаємодій або фізичних можливостей. Цей факт диференціації самооцінки деякі дослідники пояснюють тим, що єдина Я-концепція з віком розпадається на ряд незалежних один від одного Я-концепцій.

Соціальна зрілість характеризується ступенем успішності в освоєнні і виконанні соціальних ролей. Відповідно, більш актуальними стають приватні Я-концепції, які визначаються змістом (тим або іншим соціальним контексту) ролі: сексуального партнера, чоловіка, батька, професіонала, керівника - підлеглого і т. д.

Що стосується гендерних особливостей Я-концепції, то із узагальнення експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених І. Кон робить висновок, що чоловічий Я-образ містить переважно інформацію про значущість Я в трудових, ділових, спортивних і сексуальних сферах. Молоді жінки в Я-образі відбивають переважно те, наскільки вони зовні привабливі. Молоді чоловіки схильні переоцінювати свої якості, будь то положення в групі або особисті здібності. Жіночі самооцінки зазвичай скромні і реалістичні. З точки зору І. Кона, завищені самооцінки допомагають чоловікам відповідати стереотипам маскуліності. І. Кон стверджував, що не дано жодній особистості повністю реалізувати себе, саме самоаналіз і виявляє цю нереалізованість[52].

Звісно тут треба згадати і про таке явище, як соціальні норми - це основні правила, які визначають поведінку людини в суспільстві. На думку соціальних психологів, пояснення багатьох гендерних відмінностей слід шукати не в гормонах і хромосомах, а в соціальних нормах, що приписують нам різні типи поведінки, атитюди [від англ. attitude - відношення (до чого-небудь)] і інтереси відповідно до біологічної статті. Набори норм, що містять узагальнену інформацію про якості, властиві кожній статті, називаються статевими або гендерними ролями. Частина цих соціальних норм впроваджується у

свідомість через телебачення і популярну літературу, ряд інших ми отримуємо безпосередньо, наприклад випробовуючи несхвалення з боку суспільства, коли відхиляємося від очікуваної гендерно-ролевої поведінки.

Розглядаючи роботи Л. Ожигової [42], яка при дослідженні характеру впливу гендеру на самоактуалізацію жінки на різних етапах професіоналізації, а також визначенні обумовлених гендером стратегій професіоналізації жінки у педагогічній діяльності використала психодіагностичні методи - Самоактуалізаційний тест (САТ) - модифікований варіант опитувальника особистісних орієнтації Е. Шострома; тест-опитувальник діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі в модифікованому варіанті Л. Субчик та методику «Хто Я?» (Модифікований варіант). В ході дослідження вона отримана такі результати:

1. Особистісні характеристики жінок, виявлені в ході визначення самоактуалізації, співставні з традиційним описом жінки і не змінюються в ході її професійного становлення. Це визначає специфічну форму самоактуалізації жінок, яка полягає в орієнтації жінки на область міжособистісних відносин. Для різних груп жінок, що знаходяться на різних етапах професіоналізації (початок навчання - студентки, практична діяльність - педагоги та освоєння суміжної спеціальності - завучі) спільним є те, що провідним сенсом в самоактуалізації жінки вважають можливість транслювати власні сутнісні сили в область міжособистісних відносин через орієнтацію на зовнішню позитивну оцінку і особистісні «вклади» в інших (персоналізацію). Тобто особливістю самоактуалізації жінки є її гендерна обумовленість, оскільки саме область міжособистісних відносин у традиційному культурному зразку гендерної поведінки є сферою докладання сил жінки.

2. Виявлені особливості самоактуалізації жінки пояснюють наявність специфічних стратегій професіоналізації жінок: відмова від професіоналізації на користь гендерної ролі; підпорядкування професійних прагнень гендерної

ролі; орієнтація на суміщення професійної та гендерної ролі; Вибір професійного просування за підтримки сім'ї. При видимому розходженні стратегії професіоналізації жінок, загалом, спрямовані на подолання суперечності між гендерної та професійної ролями, де професійна роль носить другорядний характер у ціннісній картині світу жінок і підпорядкована гендерній. Постійне співвіднесення стратегій професіоналізації з гендерною роллю створює умови для напруги в особистості, незадоволеності і обмежує жінку в самореалізації: професійні цілі або відсутні, або постійно відсуваються жінками, або досягнення їх переживається як занадто «проблемне».

3. Виявлено, що в ході професіоналізації жінка інтегрує різні уявлення: у процесі професійного становлення відбувається узгодження гендерних та професійних уявлень особистості про себе [37].

Дослідження Т. Андреевой (1989) присвячене вивченню самооцінки інтересів і активності чоловіків і жінок через декілька років після закінчення вчнз по одній з найбільш творчих спеціальностей – архітектурі [5]. Побічно ці дані дозволяють судити про особливості Я-концепції молодих чоловіків і жінок. Так, на підставі виділених в дослідженні основних типів спрямованості інтересів в різних сферах діяльності можна зробити наступні висновки:

1. У чоловіків Я-концепція відзначається більшою спрямованістю на самоактуалізацію в творчості, а Я-образ моделює і усвідомлює себе переважно в сферах: «робота», «любов», «пізнання», з деяким ігноруванням Я-образа, пов'язаного з сімейними ролями.

2. У жінок Я-концепція, разом з «чоловічими» типами спрямованості самоактуалізації (пізнання, творчість), містить і специфічні жіночі моделі Я-образа, пов'язані з сім'єю, любов'ю, матеріально забезпеченим життям. Цікаво і те, що для багатьох жінок такий «саморозвиваючий прогноз» співпадав з їх реальним Я-образом.

Це пояснювалося тим, що жінки-архітектори з ідеальним Я-образом, в якому акцентувалася сімейна роль, часто працювали не по основній професії, але знаходили роботу на неповний день (ведення гуртків або наукова робота), з тим щоб мати можливість займатися сім'єю і дітьми.

Висновок Т. Андрєєвой (1998) про те, що молоді чоловіки із спрямованістю на творчість мають збалансованіші пріоритети, дає основу припустити, що і Я-концепція чоловіків (можливо, не лише творчо орієнтованих) збалансованіша, тоді як у більшості жінок (не лише творчих професій) в Я-концепції переважає сімейна спрямованість. У зв'язку з цим Я-концепція найбільш творчо активних жінок менш збалансована і динамічніша [5].

По А. Анастазі, перевага чоловіків відзначається в швидкості і координації рухів, орієнтації в просторі, розумінні механічних стосунків, математичних міркуваннях. У жінок же відзначається перевага в спритності рук, швидкості сприйняття, в рахунку, вербальній пам'яті, побіжності мови і інших завданнях, включаючи мовні навички.

Існують відмінності між статтю по відношенню до похвали і винагороди. Жінка, навіть якщо вона розуміє, що робота зроблена добре, все одно відчуває потребу в тому, щоб робота була відмічена навколишніми людьми. Чоловіки також люблять отримувати винагороди за свою працю, але якщо чоловік упевнений, що він зробив хорошу роботу, то він матиме високу думку про себе навіть у тому випадку, якщо його робота не визнається такими, що оточують. Чоловіки незалежніші в самооцінці від думки оточення.

Я-концепція жінок більше індивідуалізована, на відміну від чоловічої - більше соціалізованою. Якщо реальний Я-образ жінки досить далекий від ідеальної моделі Я-образа (наприклад, жінка не має довірчих особистих відношень), то вона відчуває своє ущемлення більше, ніж чоловік. Крім того,

жінки частіше використовують психологічні захисту (стабілізуючі Я-концепцію).

Психологічні захисту чоловіків прямолінійніші у своїй раціональності або ірраціональності (наприклад, алкоголізація), що маскують самосприйняття незадовільної реальності. Здатність сублімуватися також краще розвинена у жінок (наприклад, спілкування з дитиною) [40].

Н. Обозів на підставі аналізу цих різних авторів (О. Вейнингера, П. Астафьева, М. Геймана, Б. Ананьева, В. Куликова та ін.) робить висновок про функціональне призначення чоловіків і жінок :

- чоловіки - перетворювачі зовнішнього світу, піонери в освоєнні часу і простору; чоловік, перетворюючи зовнішній світ, може як творити, так і руйнувати його;

- жінки - хранительки людського життя і світу (дітей, родичів), що оточує їх; жінка стабілізує все, консервує життя для її збереження [5].

Переважає більшість гендерних досліджень виконуються у площині аналізу рівневих характеристик маскулінності/фемінінності та типу гендерної ідентичності (А. Алексеева, М. Боровцова, Т. Кубріченко, В. Романова, А. Чекалина, К. Burkea, J.W. Burnett, M. Carlsson, L. Gartzia та інші). Але, як вказує О. Кочарян, андрогінна рівноправність маскулінних і фемінінних утворень це властивість, що виявляється тільки на соціоґенному рівні. Разом з тим, питання про вплив структурних типів статево-рольової організації особистості, які визначаються наявністю певної статево-рольової моделі (континуально-альтернативної, континуально-ад'юнктивної, андрогінної), на різні сфери функціонування особистості залишається відкритим.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У процесі онтогенезу людина долає ряд вікових періодів, під час яких змінюються її фізіологічні, морфологічні, біохімічні, соціально-психологічні особливості. Ці періоди є певними епохами, циклами, ступенями розвитку. Загальні закони розвитку в кожному віці мають специфічні особливості. Визначити межі вікових періодів досить складно, оскільки існують різні погляди щодо критеріїв виокремлення вікового періоду (інтенсивність росту, ступінь розвитку нервової системи тощо). Крім того, за основу вікової періодизації не може бути взятий один критерій.

Кожен вік характеризується певним рівнем досягнень у психічному розвитку, а також конкретною соціально-психологічною ситуацією, в якій відбувається розвиток особистості. Динаміка розвитку виявляється як у стабільних, так і в перехідних періодах. Переломи, різкі перебудови, повороти у становленні є необхідним результатом діалектичності розвитку.

У сучасних періодизаціях вікового розвитку використовують різні принципи. Є періодизації, що спираються на біологічні характеристики віку, які розглядають життєвий цикл, як ряд послідовно змінюючих один одного стадій становлення індивіда, і принцип, що спирається на соціальні характеристики становлення особистості. Найбільш розробленими є періодизації, що спираються на біологічні ознаки. Є цілий ряд періодизацій, що спираються на соціальні характеристики. І. Кон пише, що вікові властивості – це місце особистості людини в соціальній структурі.

Найбільш повна, з точки зору психології, періодизація Бромлей спирається на аналіз змін психологічних і соціальних характеристик, зміну способів орієнтації, поведінки та комунікації в зовнішньому середовищі. Людське життя в цій періодизації розглядається як сукупність п'яти циклів:

утробного, дитинства, юності, дорослості і старіння. Кожен з циклів складається з ряду стадій.

Прийнята у психології періодизація Виготського - Ельконіна має у своїй основі критерій провідної діяльності (предметно-маніпулятивна діяльність, гра, навчальна діяльність, спілкування та ін.). Однак психологічні дослідження останніх років дають підставу вважати, що принцип, за яким основним критерієм періодизації є провідна діяльність, дещо абсолютизований, за його межами залишилися інші види діяльності, які можуть бути провідними (у структурі навчальної діяльності: спортивна, художня, музична, ігрова тощо) або можуть залишатися просто значущими, визначаючи спрямованість активності особистості.

У межах кожного вікового періоду спостерігаються великі індивідуальні відмінності, які є результатом впливу умов життя, характеру активності, виховання, природних й індивідуальних відмінностей.

Хронологічні межі вікових періодів відносні, потребують уточнення, що зумовлене психічними, особистісними, статевими, соціально-економічними та історичними чинниками.

Психічний розвиток є основним способом існування особистості, в тому числі й дорослої людини, та має свої особливості. У ранній зрілості переважає відносна автономність, незалежність психічних функцій. З 26 років розпочинається відносна стабілізація міжфункціональної структури на більш високому рівні інтеграції. З віком (26-29 років) відбувається поступове підвищення міри інтегрованості усієї системи інтелекту.

Рання дорослість (від 20 до 40 років) характеризується досягненням особистісної ідентичності та початком продуктивної діяльності, що дає поштовх до побудови системи нових між особистісних стосунків у професійній та сімейній сферах. На одному полюсі цього виміру знаходиться інтимність(близькість), яка не зводиться лише до сексуальної інтимності, а

виявляє себе в дружбі, еротичних зв'язках і спільних прагненнях, на іншому – ізоляція, яка може супроводжувати людину впродовж усього життя, хоча зовнішньо людина може багато чого досягти, створюючи враження цілком успішної людини.

Дослідженнями прагнення до розкриття своїх внутрішніх потенційних можливостей займалися такі дослідники як А. Маслоу (самоактуалізація), А. Адлер (прагнення до досконалості), К. Роджерс (прагнення до самореалізації), К. Юнг (індивідуація), а також сучасні українські дослідники О. Яремчук (самоактуалізація, саморозвиток), С. Максименко (самоздійснення) та ін. Дослідженням гендеру займалася низка вчених, серед яких такі дослідники як Є. Ільїн (соціальна природа гендеру), Ш. Берн (підпорядкування гендерним нормам), Є. Ніколаєва (психофізіологічна детермінація гендерних відмінностей), С. Бем (теорія гендерних схем). Багато уявлення про себе, які формували Я-концепцію людини в період його дорослішання і продовжують збагачувати її вже в дорослому особистості, як і раніше ґрунтуються на власному організмічному оціночному процесі. Протиставлення «чоловічого» і «жіночого», на думку І. Кона, є однією із загальних парних опозицій людської психіки. Уявлення про «жіноче» і «чоловіче» в стилях поведінки, рисах характеру, сімейному і соціальному статусі пронизують як особистісні очікування, так і культуру загалом. Для підтвердження біологічної чи соціальної детермінованості психологічних відмінностей статей необхідно з'ясувати наскільки великою є різниця між ними, в якому віці й чому вони з'являються, що є спільного і відмінного у чоловічій і жіночій психології. Потреба в знанні закономірностей особового і професійного онтогенезу все частіше усвідомлюється суспільством при вирішенні багатьох питань в самих різних сферах життя і діяльності. Наприклад, ці знання допоможуть не лише діагностувати наявність стабільних і кризових періодів в житті людини, але і долати труднощі, пов'язані з нормативними кризами розвитку.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

2.1. Дослідження гендерних особливостей Я- концепції особистості у період ранньої дорослості

Гендерні дослідження, що дозволяють розрізнити фізіологічну і соціальну стать людини, розглядаючи людину як носія гендерної ролі, яка визначається різним історичним часом і типом суспільства, іншими словами, дослідження розглядають стать людини не як постійну константу, а як соціально рухливий феномен. Гендерні аспекти конструювання модерної ідентичності проаналізовані в роботах зарубіжних класиків, таких як П. Бурд'є, М. Вебер, Дж. Мітчелл. Для вивчення сучасних гендерних практик оптимальним представляється поєднання якісних і кількісних методів дослідження. Значний внесок у розробку якісної методології внесли вітчизняні вчені: Е. Здравомислова, Т. Марценюк, В. Ядов, І. Єфанова і ін. [22].

В сучасній психологічній літературі дослідженням Я-концепції займалися за наступними напрямками: етносоціальними уявленнями в структурі Я-концепції університетської молоді; взаємозв'язком образу Я, самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів; з питань формування позитивної Я-концепції майбутніх психологів. Питаннями загальної Я-концепції за наступними напрямками: формуванням ідеалізованого Я особистості; розвитком Я-концепції у підлітків у початковій школі; особливостями образу Я у бездоглядних підлітків та інші [7]. У відповідності до аналізу сучасної психологічної літератури, методологічною основою для вирішення завдань по вивченню професійної Я-концепції в структурі особистості, її формування та розвитку нами був обраний діяльнісний підхід, принцип розвитку та категорія особистості. Діяльнісний підхід до формування

особистості – це фундаментальний принцип вітчизняної психології. Визначальною умовою існування і розвитку людини як особистості є її діяльна активність, що виражає її включеність до системи соціальних взаємозв'язків. Саме тому проблема діяльності посідає у вітчизняній психології чільне місце і розкривається в працях Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, О. Бодальова, А. Петровського та інших. Як пояснювальний принцип психологічної науки, принцип розвитку передбачає розгляд того як явища змінюються в процесі розвитку під впливом причин, що їх здійснюють та який разом з тим включає постулат про обумовленість перетворень цих явищ, їх включення в цілісну систему, що створюються їх взаємною варіацією. У відповідності до поглядів А. Петровського, М. Ярошевського [38] принцип розвитку передбачає, що зміни відбуваються закономірно, переходи від одних форм до інших не носять хаотичного характеру, незважаючи на елементи випадковості або варіативності, а їх співвідношення з одного боку, забезпечує спадковість у зміні рівнів для при самих радикальних перетвореннях процесу розвитку Я-концепції, а з іншого боку – відбувається її становлення що не зводяться до попередніх рівнів.

По перше, розглянемо роботу Л. Чепіги [55]. В своїй роботі Л. Чепіга розглядає Я-концепцію як систему уявлень людини про саму себе, до структури якої входять когнітивний та афективний компоненти, знання людини про себе та відношення до цього знання, що в свою чергу, визначає потенційну поведінкову реакцію в різноманітних життєвих ситуаціях. На підставі аналізу підсумкових вимірів Я-Проблеми екстремальної та кризової психології. В концепції, таких як: самоповага (І. Кон), образ Я (М. Боришевський), прийняття себе (К. Роджерс), загальної самооцінки (А.І. Захарова), самовідношення (В. Столін) [14, 26, 45, 24], автор пропонує розглядати Я-концепцію як складне утворення, в якому когнітивно оціночний та емоційно-ціннісний аспекти визначаються не скільки конкретними підструктурами, скільки ступенем та якістю їх сформованості. Л. Чепіга [55] в

своїй методичній стратегії наполягає на тому, що специфіка Я-концепції визначається не лише особливостями окремих його елементів, але і характером їх взаємозв'язку. І тому методична стратегія дослідження передбачає не тільки вивчення у досліджуваних в різних умовах навчання окремих компонентів Я-концепції, їх динаміки, але і комплексну характеристику різних видів Я-концепції, що може бути виокремлено за допомогою кластерного аналізу, а також дослідження змісту Я-образів на основі проективного твору.

Найпоширенішими варіантами прямих методів дослідження Я - концепції є: особистісні опитувальники, стандартизовані самозвіти, модифіковані варіанти методик семантичного диференціалу, методики побудовані за принципом зіставлення і ранжування (методика Дембо-Рубінштейн), методики спрямовані на визначення Я-образів та уявлень про себе (Q-сортування). В їх основу покладено припущення про те, що вони відносно адекватно відображають уявлення опитуваного про себе, а відповідно, відповідаючи на запитання опитувальника учасник експерименту визначає який опис і в якій саме мірі збігається з його уявленнями про себе. Крім того В. Баранік використовує поряд із прямими методами дослідження психометричні методи (методика «КИСС») дослідження. Автор стверджує, що на думку Г. Валіцкаса методика «КИСС» дає можливість встановити неусвідомлювану самооцінку. В світлі сучасного розуміння здатності проективного методу досліджувати несвідоме та визначення методикою «КИСС» саме неусвідомлюваної складової [7].

Дослідженнями прагнення до розкриття своїх внутрішніх потенційних можливостей займалися такі дослідники як А. Маслоу (самоактуалізація), А. Адлер (прагнення до досконалості), К. Роджерс (прагнення до самореалізації), К. Юнг (індивідуалізація), а також сучасні українські дослідники О. Яремчук (самоактуалізація, саморозвиток), С. Максименко (самоздійснення) та ін. Дослідженням гендеру займалася низка вчених, серед

яких такі дослідники як Є. Ільїн (соціальна природа гендеру), Ш. Берн (підпорядкування гендерним нормам), Є. Ніколаєва (психофізіологічна детермінація гендерних відмінностей), С. Бем (теорія гендерних схем) [3, 9, 10, 26, 32].

Під час їх досліджень було виявлено низку гендерних стереотипів та характеристик, які впливають на соціалізацію та самоактуалізацію особистості.

Т. Резвущкіна провела пілотажне дослідження гендерних стереотипів, використовуючи метод семантичного диференціалу. Дослідниця ставила на меті апробацію даного методу, виділяючи наступні цілі: розробити інструментарій пілотажного дослідження, апробувати його на вибірковій сукупності і проаналізувати отримані результати. Для відбору об'єктів оцінювання та визначення метафоричних ознак, що характеризують сприйняття цих об'єктів, були використані російські народні прислів'я та приказки. Вибір прислів'їв і приказок був обумовлений тим, що в них латентно фіксуються стереотипи свідомості, в тому числі гендерні [37].

Г. Крейдлін провів дослідження посмішки як жесту та як слова, звертаючи увагу на гендерний аспект, використавши асоціативний експеримент.

На противагу психосемантичним дослідженням, метою яких є занурення у семантичні конструкції конкретного індивіда, при дослідженні гендерних стереотипів досить доцільним методом може виступати метод контент-аналізу друкованих видань.

Слід відмітити перевагу тестового методу в порівнянні із психосемантичним. На відміну від останнього, тестовий метод дає нам чітке бачення гендерних характеристик особистості, виключаючи можливість впливу особистісних переконань дослідника при інтерпретації даних. Л. Ожигова [41] при дослідженні характеру впливу гендеру на

самоактуалізацію жінки на різних етапах професіоналізації, а також визначенні обумовлених гендером стратегій професіоналізації жінки у педагогічній діяльності використала психодіагностичні методи - Самоактуалізаційний тест (САТ) - модифікований варіант опитувальника особистісних орієнтації Е. Шострома; тест-опитувальник діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі в модифікованому варіанті Л. Субчик та методику «Хто Я?» (Модифікований варіант).

У світовій психології емпіричними дослідженнями проблеми самоактуалізації займався ряд науковців. Так, О. Мотков, досліджуючи ступінь гармонійності особистості старшокласників і студентів-філософів Російського відкритого університету, використав методику САТ - самоактуалізаційний тест у варіанті М. Загіка [40]. Це вітчизняна модифікація класичного тесту РОІ - Особистісного орієнтаційного опитувальника, розробленого учнем А. Маслоу, Е Шостромом в 60-х роках. О. Самаль у своєму дослідженні психологічного змісту самоактуалізації особистості в процесі навчання у ВНЗ використала самоактуалізаційний тест (Л. Гозман, М. Кроз, М. Латинська), тест-опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (РСК), методику дослідження самоставлення (С. Пантілеев, В. Столін), методику дослідження смисло-життєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв), опитувальник «Діагностика мотиваційної структури особистості» (В. Мільман), діагностику професійної спрямованості студентів (Т. Дубовицька) та авторську анкету.

Отже, опрацювавши ряд наукових досліджень, з метою аналізу психологічного інструментарію вивчення феноменів самоактуалізації та гендеру для дослідження гендерних характеристик особистості використовується низка методів, представлених як психодіагностичними методиками, так і методами психосемантики.

Для проведення нашого дослідження було обрано опитувальник «Маскулінність-фемінність» С. Бем [9], який дає змогу досліднику виміряти

ступінь прояву гендера в кількісному вигляді. Окрім того, автор методики розглядає гендер не як дихотомічну шкалу, а як феномен, який може мати різну інтенсивність прояву, що відповідає теоретичним основам дослідження.

Друга методика тест на самоповагу. Методика шкала М.Розенберга (Rosenberg's Self-Esteem Scale) - це особовий опитувач для виміру рівня самоповаги. Самоповага - це суб'єктивна оцінка людиною себе як внутрішньо позитивного або негативного до якоїсь міри. Сюди також входить упевненість у своїй цінності; ствердний принцип по відношенню до права жити і бути щасливим; комфорт при доречному затвердженні своїх думок, бажань і потреб; почуття, що радість - це невід'ємне право [62].

За третьою методикою ми визначимо міру макіавеллізму особи. Ця шкала створена американськими психологами Р. Крісті і Ф. Гейзом (Christie, Geis, 1970) [34].

Та четверта методика, яку за допомогою якої ми проведемо дослідження це вивчення спрямованості особистості (Методика В. Смекала и М. Кучера).

2.2. Дослідження гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості

1. Методика Сандри Бем (Sandra L. Bem, 1974) [9].

Опитувач (анкета) статевих ролей (Bem Sex Role Inventory - BSRI) був створений професором Корнельського університету(США) Сандрой Ліпсиц Бем в 1971 році з метою емпіричного дослідження гіпотез, що виникли у рамках тієї, що розробляється нею концепції андрогінії. У перекладі з грецького андрогінія (від «androgynos» - «двостатевий») означає наявність чоловічих і жіночих ознак в одному організмі; окремий випадок андрогінії –

«гермафродитизм». У своїй концепції С. Бем використовує термін «андрогінія» для опису не анатомо-фізіологічних, а психосоціальних характеристик індивіда. З її точки зору, багато людей поєднують в собі як маскулінні, так і фемінні якості, що входило в різке протиріччя з тими, що існували до 1970 року теоріями так званої гендерної відповідності, тобто необхідної відповідності психологічної статті біологічній. Згідно з цими теоріями, що відповідає традиційним стандартам гендерна відповідність є нормою, а невідповідність їм – патологією. Серед російських фахівців адаптований варіант опитувача С. Бем відомий досить давно завдяки роботам таких авторів, як Э. Пайнс і К. Маслач (2000), а також Т. Бендас (2005), І. Клещина (2003) і ін.

Предмет діагностики : цей опитувач використовується для діагностики психологічної статті і визначає міру андрогінності, маскулінності і фемінності особи, дозволяє визначити тип особи: маскулінний, фемінний, андрогінний.

Контингент випробовуваних : підлітки і дорослі.

С. Бем у своїй концепції андрогінії висуває дві несподівані для свого часу гіпотези:

1) чимале число людей можуть мати «дихотомічні» якості виражаючими маскулінність і фемінність одночасно, тобто, поєднуючи наприклад, такі полярності, як «напористість» і «податливість», «твердість» і «м'якість» та ін., що обумовлено необхідністю прояву різних форм поведінки залежно від специфіки соціальної ситуації;

2) у індивідів з яскраво вираженими або маскулінними, або фемінними рисами така строга диференціація за типом статево-ролевої ідентичності може супроводжуватися різким обмеженням діапазону форм поведінки затребуваних життєвими обставинами.

Полеміка С. Бем з двома її сучасниками і колегами по професії: Дж. Каганом (1964) [8] і Л. Колбергом (1966) [9]. Керуючись отриманими ними

даними, обидва дослідники стверджують що суб'єкти з яскраво вираженим типом статево-ролевої ідентичності високо мотивовані до того, щоб утримувати свою поведінку незмінно відповідно до інтерналізованим стандартом статевої ролі. Це досягається за допомогою пригнічення будь-яких інших поведінкових проявів, які можуть бути сприйняті як небажані або непідходящі для їх статі. С. Бем, як вже можна зрозуміти, кардинально розширює цю точку зору : в той час як яскраво маскулінна Я-концепція може пригнічувати ті види поведінки, яка вважається фемінними, а яскраво фемінна - ті види, які вважаються маскулінними, змішана (чи андрогінна) Я-концепція дозволяє індивідові вільно використати як маскулінні так і фемінні поведінкові патерни. Перед лицем складних життєвих ситуацій ця особливість, на думку С. Бем складає безперечну перевагу цій категорії людей.

Опитувач статевої ролі (BSRI) створювався як частина великої дослідницької програми, покликаної обґрунтувати і надати необхідну фундаментальність концепції і самому поняттю андрогінії.

Окрім двох основних шкал, в інструмент також входить шкала «Соціальної бажаності», яку відрізняє абсолютна нейтральність відносно вираженості в респондентах тій або іншій психологічній статевій приналежності. Завдяки її наявності вдається довести, що в персональних виборах, що тяжіють до андрогінності, випробовувані, як правило, найменше керуються критерієм соціальної бажаності, тоді як, характеризуючи свою особистість переважно в якості «маскулінності» або «фемінності» вони нерідко наслідують вказаний критерій.

Апробація опитувача BSRI проводилася у кінці зими - початку весни 1973 роки на вибірці з 917 чоловік. У дослідженні взяли участь 723 студенти (444 юнаки і 279 дівчат) підготовчих курсів факультету психології Стенфордського університету і 194, що вчать (117 юнаків і 77 дівчат) старших курсів Футхиллського коледжу. Як відмічає С. Бем, ця вибірка є репрезентативною для BSRI, посилаючись при цьому на емпіричне правило, встановлене

американським дослідником, фахівцем в області психометричної теорії Дж.К. Ньюнелли (Nunnally J.C., 1967). Згідно з цим правилом, як вказує Л. Крокер (2010), число випробовуваних у вибірці повинно в 5-10 разів перевищувати кількість завдань в тесті.

Компетентність виконавця: практичний психолог з базовою психологічною підготовкою, практичний психолог без базової психологічної підготовки, соціальний працівник.

Тип методики : є стандартизованим самозвітом. Може застосовуватися і у формі експертного рейтингу.

Опитувач містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких випробовуваний відповідає «та або ні», оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей (див. Додаток А).

2. Тест на самоповагу [52].

Методика шкала М.Розенберга (Rosenberg's Self-Esteem Scale) - це особовий опитувач для виміру рівня самоповаги. Самоповага - це суб'єктивна оцінка людиною себе як внутрішньо позитивного або негативного до якоїсь міри. Сюди також входить упевненість у своїй цінності; ствердний принцип по відношенню до права жити і бути щасливим; комфорт при доречному затвердженні своїх думок, бажань і потреб; почуття, що радість - це невід'ємне право.

Найбільш значимим є дослідження типів самооцінки Моріса Розенберга, в якому взяло участь більше 5 000 випробовуваних. М. Розенберг визначив самооцінку як позитивну або негативну установку відносно себе, важлива роль у формуванні якої належить соціальним і культурним чинникам [Rosenberg, 1995]. Самооцінку він вважав результатом процесу порівняння, важливу роль в якому грають цінності. Згідно з його поглядами, рівень самооцінки

визначається тим наскільки реальне «Я» людини відповідає, або не відповідає його так званому ідеальному «Я»: чим менше цей розрив, тим вище самооцінка. І навпаки, негативна самооцінка відповідає великому розриву між реальним і ідеальним чином себе, навіть якщо оточенням людина бачиться в набагато позитивнішій. В першу чергу М. Розенберг вивчав вплив на самооцінку соціальних чинників, таких, наприклад, як релігія приналежність до певного соціального класу і ін., що призводить до закономірного висновку про необхідність поліпшення соціальних умов для підвищення і підтримки самооцінки.

З цієї точки зору самооцінка розглядається як деяке освіта, що формується за допомогою впливу на людину зовнішнього середовища, і не враховуються індивідуальні, внутрішні особові причини її утворення і функціонування. Ця позиція може бути не вигідною і з практико-орієнтованої сторони: представляється досить складним збудувати сприятливу для самооцінки людини що оточує дійсність; в той же час існує безліч прикладів неоднозначної відповідності рівня самооцінки людини і міри благополуччя дійсності, що оточує його.

Методика спрямована на діагностику рівня самоповаги як підлітка, так і може бути застосовна у ранньому дорослому віці. Розроблена М. Розенбергом в 1972 р. Опитувач створювався і в основному використовується як одновимірний, хоча факторний аналіз виявив два незалежні чинники: самоприпущення і самоповага. Самоповага існує і у відсутності самоприпущення, і разом з ним, в останньому випадку воно виступає в захисній функції. Опитувач має хорошу надійність і конструктивну валідність. Показники по опитувачу пов'язані з депресивним станом, тривожністю і психосоматичними симптомами, активністю в спілкуванні, лідерством, почуттям міжособистісної безпеки.

Методика пред'являється респондентам на бланку. Можливе як групове, так і індивідуальне пред'явлення (Див. додаток Б).

3. Шкала Макіавеллізму Р. Крісті та Ф. Гейза (1970): МАК- V [34].

У наш час поняття «макіавеллізм» нерідко використовується в різних гуманітарних науках. Американські учені провели контент-аналіз трактату Н. Макіавеллі «Государ» і на його основі створили психологічний опитувач. Він називається «Мак-шкала» і активно використовується в західній соціальній психології і психології особистості. Макіавеллізмом західні психологи називають схильність людини маніпулювати іншими людьми у між особових стосунках. «Макіавеллізм зазвичай визначається як схильність людини в ситуаціях між особового спілкування маніпулювати іншими тонкими, ледве уловимими або не фізично агресивними способами, такими, як лестоці, обман, підкуп або залякування». На думку одного з творців Мак-шкали Р. Крісті і його учениці Ф. Гейс, макіавеллізм є психологічним синдромом, заснованим на поєднанні взаємозв'язаних когнітивних, мотиваційних і поведінкових характеристик. Головними психологічними складовими макіавеллізму як властивості особи являються:

1) переконання суб'єкта в тому, що при спілкуванні з іншими людьми ними можна і навіть треба маніпулювати;

2) навички конкретні уміння маніпуляції. Останні включають здатність переконувати інших, розуміти їх наміри і причини вчинків. Макіавеллізм як особова характеристика в цілому відбиває невіру суб'єкта в те, що більшості людей можна довіряти, що вони альтруїстичні, незалежні, мають сильну волю. Високі оцінки по Мак-шкалі позитивно корелюють з екстернальністю, підозрілістю, ворожістю. Такі суб'єкти ефективніше обманюють інших, в між особовому спілкуванні вони частіше використовують лестоці і в цілому успішніше впливають на інших людей. Макіавеллізм не корелює з інтелектом, раціональними установками і такими особовими рисами, як потребу в досягненні і рівень тривожності. Узагальнені психологічні характеристики, які західні учені використовують для описи сильно вираженого типу макіавеллістичної особи: розумний, сміливий, амбітний, домінуючий

наполегливий, егоїстичний - і слабо вираженого типу: боязкий, нерішучий, такий, що піддається впливу, чесний, сентиментальний, надійний [34] (Див. додаток В).

Предмет діагностики: ця методика призначена для вивчення мірі макіавеллізму особи. Контингент випробовуваних: підлітки і дорослі. Компетентність виконавця: практичний психолог з базовою психологічною підготовкою, практичний психолог без базової психологічної підготовки, соціальний працівник.

Теоретична основа: в психології поняття «макіавеллізм» стали застосовувати американські психологи Р. Крісті і Ф. Гейз, що розробили «Шкалу макіавеллізму». Сенс поняття полягає в трьох ключових психологічних чинниках:

1. Поведінка. Використання маніпулятивної техніки в процесі між особовою взаємодії. Важливо відмітити, що макіавелліст маніпулює завжди усвідомлено з метою досягнення вигоди для себе застосовуючи витончену техніку лестоців, обману, підкупу, підробки.

2. Відношення. Цинічне відношення до інших людей, особливо до слабким і залежним від соціального тиску. Макіавеллісти відносяться до інших людей з підозрою, емоційно відчужено орієнтуючись не на партнера, а на свою вигоду, якою вони можуть отримати через нього. В процесі маніпуляції партнер по взаємодії виступає для макіавелліста в якості інструменту, завдяки якому можна досягти бажаного результату.

3. Ігнорування соціальної моралі, коли вона заважає досягти бажаного результату. Надалі класична трьох факторна схема Крісті і Гейза і методика її діагностики були перероблені і доповнені. Наприклад, Хантер та ін. за результатами досліджень різних груп населення виявили, що у феномен макіавеллізму включено не три а чотири чинники: брехливість, лестоці, невіра в мораль і віра в те, що люди спочатку брехливі і порочні.

Основоположником вивчення проблеми макіавеллізму у вітчизняній психології вважається доктор психологічних наук В. Знаків. На його думку, макіавелліст - це «суб'єкт, який маніпулює іншими на основі кредо, певних життєвих принципів які служать йому виправданням маніпулятивної поведінки».

Тип методики : є методикою стандартизованого самозвіту.

4. Вивчення спрямованості особистості (Методика В. Смекала і М. Кучера)

Методика діагностики спрямованості особистості опитувач Смекала-Кучера дозволяє виявити до чого людина дійсно прагне, що для нього є найважливішим, ціннішим і, при необхідності, підкоригувати свою поведінку (див. Додаток Д).

Методика розроблена чеськими психологами В. Смекалом і М. Кучером. У основі методики Смекала-Кучера лежить дещо змінена орієнтовна анкета Б. Басса. Методика Смекала-Кучера ґрунтована на словесних реакціях випробовуваного в передбачуваних ситуаціях, пов'язаних з роботою або участю в них інших людей. Відповіді випробовуваного залежать від того, які види задоволення і винагороди він віддає перевазі. Хоча у випробовуваного і створюється враження, що за допомогою цієї методики дослідники отримують орієнтовну інформацію про нього самого, насправді ж випробування дозволяє вивчити його основну життєву позицію.

Призначення дослідження - визначення спрямованості людини :

- особовою (на себе);
- діловий (на завдання);
- колективістською (на взаємодію)

Особова спрямованість (спрямованість на себе - НС) зв'язується з переважанням мотивів власного благополуччя, прагнення до особистої

першості, престижу. Така людина найчастіше зайнята самим собою, своїми почуттями і переживаннями і мало реагує на потреби людей навколо себе. У роботі вона бачить передусім можливість задовольнити свої домагання. Колективістську спрямованість, або спрямованість на взаємні дії (НВ) характеризує ситуація, коли вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати хороші стосунки з товаришами по роботі. Така людина виявляє цікавість до спільної діяльності. Ділова спрямованість (спрямованість на завдання - НЗ) відбиває переважання мотивів, що породжуються самою діяльністю, захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодінню новими вміннями і навичками. Зазвичай така людина прагне співпрацювати з колективом і домагається найбільшої продуктивності групи, а тому намагається довести точку зору, яку рахує корисною для виконання поставленого завдання. Необхідно відмітити, що усі три види спрямованості не існують абсолютно самостійно і незалежно, а поєднуються один з одним. Тому правильніше говоритиме в результаті діагностики не про єдину, а про домінуючу спрямованість особи.

2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту

Узагальнення досліджень гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості, що проводилися за чотирма методиками.

Вибірка складалася зі 30 досліджуваних (16 жінок та 14 чоловіків), переважна більшість з вищою освітою або здобувають її. Вік жіночої частини вибірки складає від 20 до 34 років, чоловічої частини вибірки – від 26 до 39 років.

У ході експериментального дослідження ми маємо такі результати за методикою Сандри Бем (Sandra L. Bem, 1974) (див. Додаток Е).

Результати опитування чоловіків:

Якісний аналіз отриманих кількісних значень свідчить що IS середнє дорівнює $-0,0995$, а це в межах показника андрогінності (-1 до $+1$) та дає нам можливість стверджувати що, залежно від ситуації, настрою і інших причин, досліджувані можуть проявляти як типово жіночі, так і типово чоловічі якості психіки.

Відповідно до існуючих представлень індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічною маскулінності або фемінності. У особі можуть бути на паритетних началах представлені істотні риси як маскуліного, так і фемінного типів. При цьому передбачається, що у андрогіна ці риси представлені гармонійно і взаємо-доповнюване. Вважається, що така гармонійна інтеграція підвищує адаптивні можливості андрогінного типу. При цьому велика м'якість, стійкість в соціальних контактах і відсутність різко виражених домінантно-агресивних тенденцій в спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням упевненості в собі, а навпроти проявляються на тлі збереження високої самоповаги, упевненості в собі і само-сприйняття, тому розглянемо результати другої методики на самоповагу(див. Додаток Ж).

Середній показник самоповаги дорівнює $30,92$, це свідчить про що, самоповага у андрогінів переважає, і вони в змозі адекватно оцінювати свої достоїнства і недоліки, можуть погодитися з тим, що бувають неправі, зберігають повагу до себе при невдачах, але схильні іноді займатися затягнутим «самобичуванням», що не передбачили, не помітили, що не дозволяє змиритися з тим, що змінити неможливо і швидко зреагувати і відкоригувати там, де є можливість. У процентному співвідношенні маємо такі показники (див. рис. 2.1):

- надмірно високий рівень самоповаги у $7,14\%$ опитуваних;

- високий, продуктивний рівень самоповаги у 64,29%;
- середній рівень самоповаги 28,57% опитуваних.

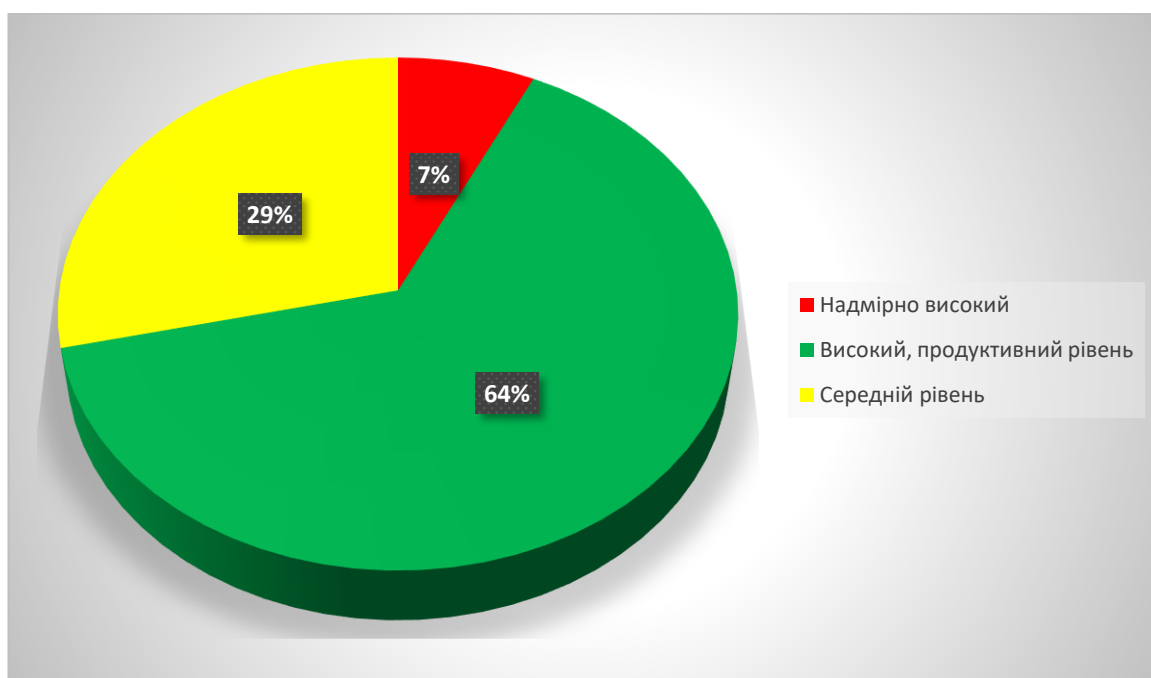

Рис. 2.1. Сегментограма рівню самоповаги у чоловіків

Розглянемо показники жінок.

За методикою С. Бем (див. Додаток Е) маємо такі показники: середній IS дорівнює 0,5805, що свідчить про належність до андрогінного типу, але у процентному відношенні дещо інші показники, а саме (див.рис.2.2):

- 43,75% (7 із 16 опитуваних жінок) виявлена помірна фемінність;
- 56,25% (9 з 16 опитуваних жінок) належать до андрогінного типу.

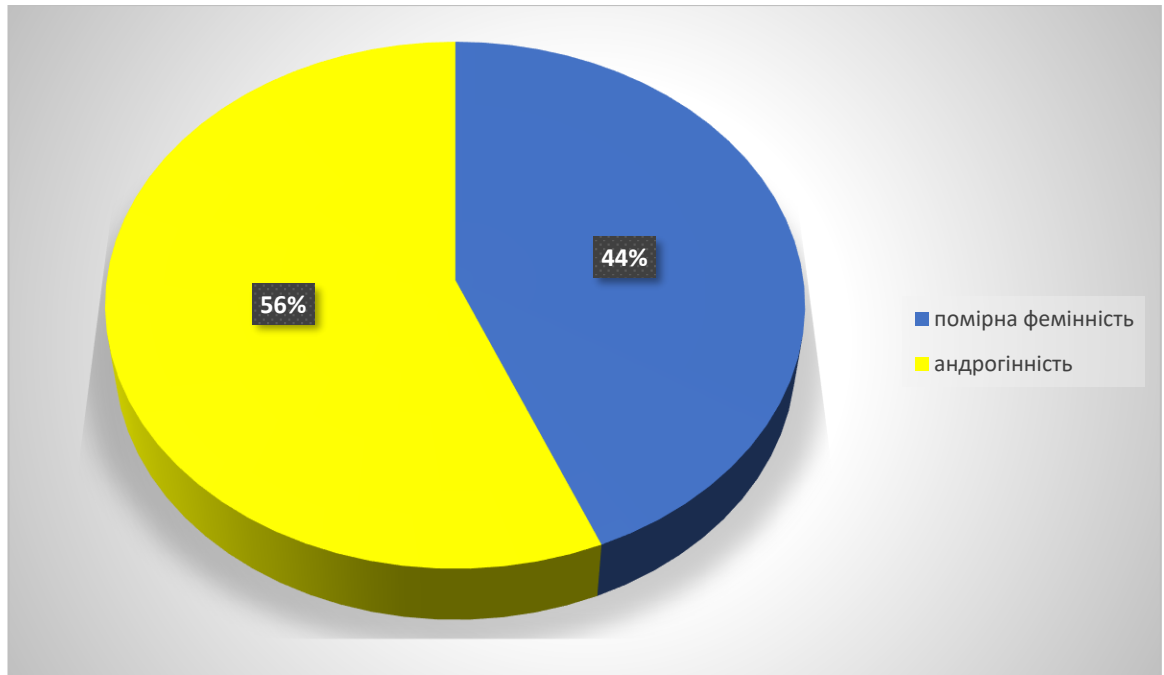

Рис.2.2. Сегментограма результатів жіночої групи за методикою С. Бем

До типово жіночих рис традиційно відносяться такі, як поступливість, м'якість, чутливість, соромливість, ніжність, щирість, здатність до співчуття, співпереживанню та ін. Соціальні стереотипи фемінності менше торкаються польових сторін особи і успішності ділової кар'єри, але при цьому приділяють значну увагу емоційним аспектам.

Стосовно самоповаги у опитуваних жінок маємо достатньо великий середній показник $+ 35,4375$; що відповідає надмірно високому рівню самоповаги (див. рис. 2.3):

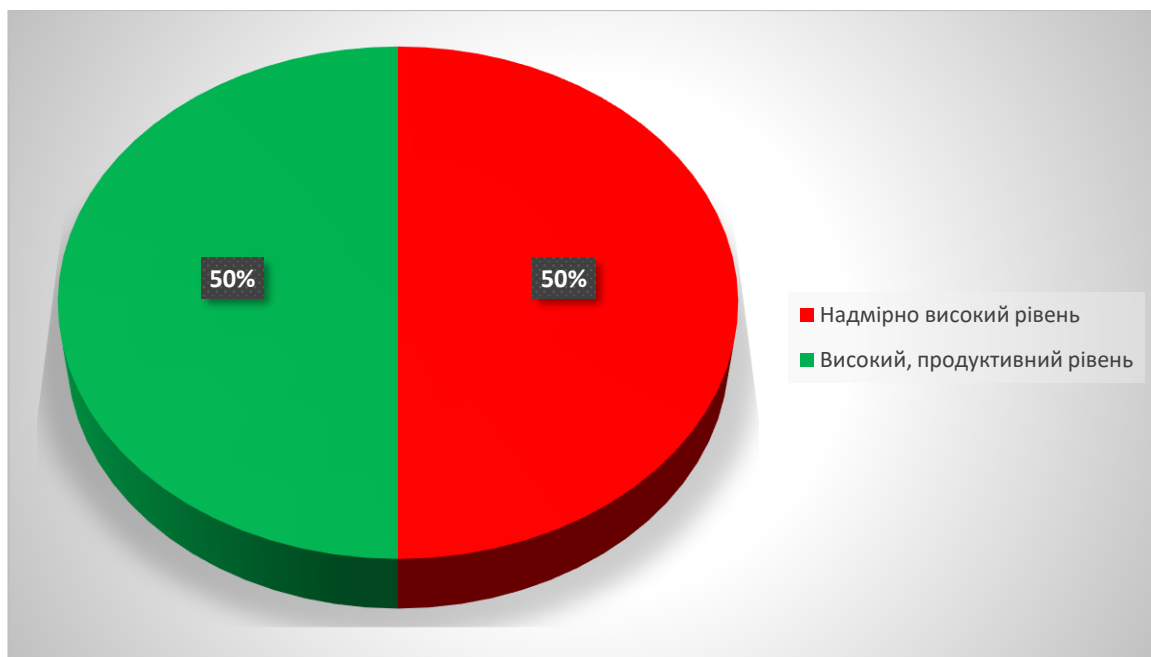

Рис. 2.3. Сегментограма рівню самоповаги у жінок

У процентному відношенні:

- 50% опитуваних мають високий (30-34 бали), продуктивний рівень самоповаги;
- 50% (35-40 балів) надмірно високий рівень самоповаги.

Узагальнюючи можна стверджувати, що опитувані жінки поважають себе як людину, особу, професіонала і роблять все для того, щоб продовжувати поважати себе і далі: розвиватися, удосконалюватися в професії, духовному і інтелектуальному плані, у сфері стосунків, вміють витягати уроки з помилок і важких ситуацій. Це норма, до якої варто прагнути.

Але нам треба звернути нашу увагу, на співвідношення фемінного типу та рівню самоповаги де ми маємо констатувати відсутність залежності, жінки фемінного типу мають однакові показники самоповаги, як і жінки андрогінного типу.

Тому можна констатувати що, приналежність до фемінного, чи андрогінного типів не впливають на самоповагу.

Розглядаючи результати третьої проведеної методики, використання маніпулятивної техніки в процесі між особової взаємодії, схильність людини маніпулювати іншими людьми у між особових стосунках за допомоги тестування за шкалою маківеаллізму (див. Додаток 3):

Середній показник чоловіків дорівнює $M = 97,5$ балів, це нижче медіани 100 балів, що свідчить про відсутність маківеаллізму серед респондентів чоловічої статі, низький рівень макіавеллізму припускає: соромливість, ввічливість, відсутність грубих виразів в мові. Жалісливість, доброту, щирість. Емпатію, співчуття, поступливість, розуміння. Відчуття радості від процесу (творчості). Потреба в допомозі, довірі, визнанні з боку оточення, прагнення до тісної співпраці, доброзичливе відношення до оточення. Правдивість, довірливість, щирість, сумлінність.

У процентному відношенні :

- 78,57% показники нижчі медіани (11 опитуваних)
- 21,43% показники вище медіани (3 опитуваних).

У опитаних жінок ми бачимо протилежні результати (див. Додаток 3), а саме:

- середній бал дорівнює $M=110,31$ що вище медіани, та свідчить про наявність здатності до маніпулятивного поведінці;

- 18,75% (3 респондентів) < 100 балів;
- 56,25% (9 респондентів) > 100 балів;
- 25 % (4 респонденти) > 120 балів

Високий рівень макіавеллізму припускає: прагнення говорити правду, критичність, прямолінійність, наполегливість в досягненні мети. Домінантність, якості лідера, агресивність, напористість, особова сила, любов до змагання. Зневага соціальним схваленням, тенденція мати особливу думку,

відмінну від думки більшості, націленість на результат, прагматичність. Упевненість, почуття власної переваги, незалежність, прагнення до суперництва. Саморефлексія, наявність внутрішніх конфліктів, загальний негативний емоційний фон. Марнославство, любов до лестоців, честолюбство, вміння пристосовуватися у будь-якій ситуації.

Порівнюючи з попередніми проведеними методиками можемо стверджувати, що наявність андрогінних чи фемінінних рис не пов'язані зі схильністю до маніпулювання у взаєминах людьми, але із великими показниками рівня самоповаги має чітке співвідношення. Респонденти (більшість жіночої статті) мають великі показники самоповаги та великі бали по шкалі макківеаллізму.

Люди, що демонструють високі показники по Мак-шкалі, при вступі в контакт з іншими схильні триматися емоційно відчужено, відособлено орієнтуватися на проблему, а не на співрозмовника, випробовувати недовіру до оточення. Такі суб'єкти на відміну від випробовуваних з низькими показниками мають частіші, але менш глибокі контакти зі своїми друзями і сусідами.

В той же час результати експериментів ясно показують, що на відміну від людей з низькими показниками за шкалою макіавеллізму люди з високими значеннями оцінок по Мак-шкалі більше комунікабельні (що також ми бачимо у людей з андрогінними рисами) і переконливі незалежно від того, говорять вони співрозмовникові правду або брешуть. В порівнянні з випробовуваними, такими, що отримали низькі оцінки за шкалою макіавеллізму, суб'єкти з високими оцінками точніші і чесні в сприйнятті і розумінні себе і інших, впевненіші в собі, з високим рівнем самоповаги.

Аналіз даних, отриманих на четвертому етапі дослідження зіставлення результатів по Мак-опитувачу з результатами по методиці Смекала-Кучера (див. Додаток К).

Оцінки по Мак-шкалі 30 випробовуваних позитивно корелюють із спрямованістю на своє Я за методикою В. Смекала і М. Кучера і негативною спрямованістю на спілкування з іншими .

Ці факти узгоджуються з даними західних психологів про те, що суб'єкти з високими показниками по Мак-шкалі в комунікативних ситуаціях схильні орієнтуватися на себе і рішення своєї задачі, а не на співрозмовника.

Порівняння даних 14 чоловіків і 16 жінок виявило, що у других більш високі оцінки макіавеллізму (Мж = 110,31 і Мч = 97,5). Зате у чоловіків більше виражена орієнтація на спілкування за методикою В. Смекала і М. Кучера.

За методикою у немакіавеллістів більше виражена орієнтація на задачу, чим у макіавеллістів. Це характерно і для жінок , і для чоловіків. Хоча у чоловіків - немакіавеллістів вище показники спрямованості на себе, власне Я. А у жінок макіавеллістів в комунікативних ситуаціях більшою мірою, чим у немакіавеллістів, проявляється тенденція швидше орієнтуватися на своє Я, чим на спілкування з партнерами.

У дорослих чоловічий макіавеллізм якісно відрізняється від жіночого як на рівні установок, так і на рівні конкретної поведінки. Це проявляється, зокрема, в готовності і схильності до саморозкриття в спілкуванні: як в конкретних висловлюваннях, що містять відомості про особисте життя, так і в загальній схильності розповісти про себе іншим людям.

Цілі маніпуляції можуть бути не лише прагматичними, але і захисними: вона може грати роль психологічного захисного механізму, що оберігає особа від втрати самоповаги, зниження самооцінки і тому подібне. Як стверджують західні психологи, жінки традиційно вважаються покірнішими і поступливішими, вони краще пристосовуються і менш схильні до маніпуляції. Проте насправді виявляється що деякі жінки можуть використати покірність і поступливість в маніпулятивних цілях.

Нам треба враховувати і той факт, зокрема, Д. Уїлсон із співавторами посилаючись на результати численних західних досліджень, стверджують, що з підліткового віку до пізньої юності рівень макіавеллізму росте, а потім починає знижуватися, що у молоді рівень макіавеллізму вищий, ніж у дорослих людей, а вік респондентів (період ранньої дорослості по періодизації за Крайгом) опитуваних в обраному дослідженні має широкі вікові межі від 20 до 40 років, і жінки- респонденти молодші за респондентів чоловічої статті, доцільно вказати низьку валідність тестування в цілому. Тому висновки ми зробимо тільки посилаючись на отриманні результати даної групи опитуваних.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

Проблема діагностики гендерно-статевої ідентичності стоїть досить гостро. Причиною цього служить те, що відсутній єдиний діагностичний інструментарій. Не сприяє вирішенню цієї проблеми і те, що дослідження в цій області численні, але при цьому обмежені вивченням диференціальних відмінностей в області мислення, пам'яті, поведінки, спілкування. У рамках безлічі психологічних підходів до вивчення гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості, існуючих на даний момент, дослідники як правило розглядають самооцінку в якості структурного компонента більших особових утворень, таких як самосвідомість, Я-концепція, самовідношення, мотиваційна структура особи і так далі, або з точки зору особливостей взаємозв'язки самооцінки і інших особових конструктів і властивостей, вивчення міри вираженості маскулінних та фемінних характеристик у структурі особистості, поведінки в цілому та ін.

Незважаючи на багатозначність точок зору на проблему і різноманоність досліджень в цьому напрямі, в цілому визначилися деякі загальні акценти в аналізі Я-концепції. Зокрема, постулюється її інтеграційний характер що включає усі основні підструктури особи (когнітивну, афективну поведінкову, мотиваційну). Когнітивна складова Я-концепція дозволяє вивчати явище в системі інших складових опису Я як організованого набору само-сприйняття і використати відповідний діагностичний інструментарій.

В емпіричному дослідженні за обраними пов'язаними між собою чотирма методиками, а саме опитувач С. Бем, шкала самоповаги Розенберга, шкала маквеаллізму, методика В. Смекала і М. Кучера розглянуто Я- концепції в гендерному аспекті. З проведеної роботи можна зробити такі висновки:

- якісний аналіз отриманих кількісних значень свідчить що 100% чоловіків (14) та 50% жінок (8) опитуваних в даному дослідженні належать до

андрогінного типу, та у 50% (8) жінок як була виявлена належність до помірнo-фемінного типу;

- також був виявлений взаємозв'язок статево-рольовими типами ідентичності та самоповаги, де середній показник самоповаги чоловіків дорівнює 30,92, що має підтвердження про те, що самоповага у андрогінів переважає, і вони в змозі адекватно оцінювати свої достоїнства і недоліки, можуть погодитися з тим, що бувають неправі, зберігають повагу до себе при невдачах. А ось у жінок рівень самоповаги значно більший 35,4375 але на співвідношення рівня самоповаги фемінного та андрогінного типів це не вплинуло, підсумовуючи можна констатувати в розглянутому віковому періоді ранньої дорослості показники самоповаги у жінок вище, а ніж у чоловіків;

- виявлено відсутність маквеавілізму у більшості опитуваних чоловіків, а також присутність якостей цього психологічного синдрому у більшості жінок.

- за методикою Смекала - Кучера для діагностики направленості особистості можемо зазначити, більшість жінок мають направлення на задачу, а більшість чоловіків на себе.

Надано рекомендації щодо підтримки особистісної ідентичності та досягнення високого ступеня комунікативної успішності в період ранньої дорослості, в прикладі впливу позитивної «Я концепція», яка забезпечить розвиток гармонійної особистості, котра перебуває в єдності зі світом, людьми і сама з собою.

Позитивна «Я концепція» – це шлях до успіху в особистому житті, на роботі, в навчанні, в бізнесі. Адже тільки внутрішньо погоджена, стійка в поведінці, розвинута особистість може бути успішною у всіх сферах життєдіяльності, в будь який період дорослості.

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

3.1. Теоретико–методологічні засади психокорекційної роботи.

Тренінги виникли як наслідок спроби інтенсифікувати процес навчання людей різних видів діяльності, як спосіб формування і вдосконалення професійних знань, умінь і навичок через різноманітні психотехнічні процедури.

В даний час велика кількість досліджень присвячена розгляду різних аспектів застосування тренінгу у межах професійного розвитку (А. Аверін, В. Бабайцева, Н. Гімпель, Н. Дьячкова, Н. Жигайло, Є. Ібрагімова, Ю. Макарова, І. Орлова, І. Рудакова, Н. Сараєва, Ю. Ушачева, Т. Черняєва, А. Щербаков та ін.). Дослідники підкреслюють актуальність впровадження тренінгу в сучасний навчальний процес підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності.

Соціально-психологічний тренінг одержав широке поширення й у вітчизняній практиці. Методологія і методика тренінгу представлена в роботах І. Вачкова, Ю. Ємельянова, В. Захарова, Г. Ковальова, Л. Петровської, О. Сидоренко, Т. Яценко та ін.

Тренінг передбачає здебільшого групову форму роботи, яка відбувається в процесі активної взаємодії учасників між собою і спрямована на особистісний ріст, покращення стратегій життя, взаємодії з іншими, а також навчання рефлексивних навичок, емпатії, способів самопомоги тощо. Учасники тренінгу також вчаться адекватно сприймати, розуміти та відчувати як самих себе, так і оточуючих, виявляти власні стереотипи та застарілі світоглядні чи поведінкові патерни і проводити роботу над ними [38]

Загальна мета будь-якого тренінгу – це підвищення соціально-психологічної і комунікативної компетентності, розвиток особистості людини. Вона може бути конкретизована у низці завдань, обов'язково пов'язаних із набуттям соціальних знань, формуванням міжособистісних умінь, навичок, вдосконаленням комунікативних настанов, корекцією та розвитком системи стосунків особистості.

В історії розвитку психологічних напрямів тренінгу величезне значення мав психодраматичний підхід, запропонований Дж. Морено. Як вже було вище сказано, саме психодраму можна вважати першим у психологічній практиці методом групової психотерапії. Своє вчення Дж. Морено назвав «Соціономією» і воно містить три частини:

- 1) соціометрію;
- 2) психодраму;
- 3) соціодраму.

Групи тренінгів сенситивності спрямовані на розвиток самоусвідомлення людини та покращення її взаємин з іншими людьми (по суті те, що нині зветься тренінгами особистісного зростання). На відміну від психотерапевтичних груп, де подолання негативних емоційних проявів на кшталт підвищеної тривожності і депресії відбувається шляхом терапевтичних втручань, у тренінгах сенситивності беруть участь психологічно здорові учасники, які прагнуть до самовдосконалення і набуття таких навичок як асертивність, вміння справлятися з гнівом, вирішувати конфлікти, долати емоційний дискомфорт, бути відкритими до спілкування з іншими тощо [2].

Соціально-психологічний тренінг (СПТ) відносять до інтерактивних методів навчання. На відміну від традиційних форм навчання у тренінгу відбувається активне включення поведінкових моделей і йде взаємообмін досвідом учасників групи

На основі надання підтримки з'являється можливість для більш повного саморозкриття учасників у процесі тренінгу. Саморозкриття, розуміється як повідомлення іншим людям особистісної інформації про себе. Така інформація представляється усвідомлено або неусвідомлено, в вербальній і невербальній формах, у прямому чи непрямому вигляді (у непрямих висловленнях або окремих діях проєктуються соціально-психічні особливості людини). В ході тренінгу учасники можуть навчитися і оптимальному саморозкриттю що сприяє адаптації особистості в різних ситуаціях взаємодії. Оптимальний рівень саморозкриття визначають у відповідності з наступними параметрами: рівень інтимності видаваної інформації, обсяг інформації, що відкривається про себе, гнучкість саморозкриття (здатність змінювати рівень інтимності інформації в залежності від ситуації), тривалість саморозкриття, афективний зміст інформації про себе (об'єм позитивної і негативної інформації). Занадто сильне або слабе саморозкриття в звичайних умовах життя часто призводить до соціальної дезадаптації. Критерії «оптимального» саморозкриття з точки зору адаптації людини: відповідність саморозкриття соціальним нормам мікро- і макросередовища, ситуації спілкування, контексту бесіди, об'єкту саморозкриття (друг, знайомий, незнайомий; різниця людей у віці чи соціальному статусі) і т.д.

Процес побудови «образу Я» як компонента соціального світу розглядається в період ранньої дорослості не з позицій протиставлення суб'єкта і об'єкта, а як їх взаємодія в побудові образу світу і власного «образу Я» (теорія соціальної ідентифікації). Формування Я-концепції - безперервний процес, і триває все життя людини. Проте, існують періоди більш інтенсивної трансформації уявлення особистості про себе і ставлення до себе. Ці періоди обумовлені не тільки віковими особливостями, а й особистою історією життя людини.

Ідентичність – один з фундаментальних компонентів і механізмів розвитку самосвідомості, а цей процес опосередковується соціокультурними та

історичними обставинами життя, індивідуальним життєвим шляхом людини, тобто чинниками, які тепер постійно змінюються, відзначаючись надзвичайно високою динамічністю. Люди, потрапляючи у нові соціально-економічні умови, змушені адаптуватись до них, надаючи відповідного змісту і спрямування усім проявам своєї соціальної активності. Глобальна криза «над-індивідуального цілого», яка охопила сучасне суспільство, викликала формування нових моделей соціальної поведінки людей та конструювання іншої персональної системи цінностей, безпосередньо вплинула на визначення ідентифікаційних структур. Типовою визначають особистість, яка, постійно змінюючись, створює одночасно і свій внутрішній світ, і світ соціальної взаємодії, відзначаючись при цьому такою інтегральною характеристикою, як здатність до самостійної смислової інтерпретації соціальної дійсності, найважливішою рисою сучасної людини має бути готовність до вироблення та реалізації самостійних рішень. У зв'язку з цим О. Белинська зазначає, що фактичне існування особистості в умовах різних соціальних змін можна прирівняти до її функціонування в ситуаціях невизначеності, коли основним завданням стає не реалізація схвалюваних суспільством цільових орієнтувань (і, відповідно, сувора рольова ідентифікація), а пошук об'єкта ідентичності, тобто встановлення смислу і значення даної ситуації для себе особисто, з мінімальною опорою на стару соціально-нормативну базу, але з актуалізацією усього особистісного ресурсу [65].

Ступінь позитивності Я-концепції підвищується під впливом сприятливих суджень з боку зовнішнього оточення, під впливом несприятливих Я-концепція стає негативною. Взаємовплив Я-концепції і комунікативної успішності проявляється в тому, що люди з позитивною Я-концепцією, впевнені у власній значущості і цінності, очікують такого ж ставлення з боку інших людей Це, в свою чергу, зумовлює позитивну спрямованість взаємин з оточуючими.

Вважають, що особистість досягає самовдосконалення лише шляхом внутрішніх борінь і криз. Проте є й інший погляд. Зокрема, М. Мольц [65] вважає, що кризи можна контролювати: «Ніколи не пізно змінити образ власного «Я», отже почати нове життя» – писав він і як шлях до щастя пропонував виробити позитивне ставлення до самого себе. Чим вищий відсоток правильних позитивних уявлень людини про себе, тим безтурботніше її життя. Позицію справжнього щасливця можна сформувати за допомогою позитивного мислення. Сутність його в тому, щоб, одного боку, закріпити позитивний образ власного «Я» під впливом вдалих вчинків, а з іншого – не дати йому зруйнуватись у разі невдач. Справжній оптиміст не сварить себе, навіть коли в чомусь програє, зазнає невдач, а аналізує, шукає помилки і прорахунки. Таким чином, у подальших діях успіхи закріплюються, а невдачі виконують коригуючу функцію. Посилується координація «Я», що фактично означає особистісне зростання. Кожна людина сприймає світ через власний, сформований роками фільтр. І далеко не завжди цей фільтр позитивний, радісний. Тому слід уважно, свідомо аналізувати своє світобачення, адекватно реагувати на зміни в навколишньому середовищі та відповідно корегувати своє мислення про себе та оточуючих.

Особливу увагу слід звернути на періоди в житті кожної людини, коли вона проходить так звані «вікові кризи». В цей час переломлюється її світобачення, з'являються вікові новоутворення. Позитивне, адекватне мислення допоможе вам в кожен переломний момент сформувати здорове відношення до проблем, подолати психічну напругу. Позитивна «Я концепція» забезпечить розвиток гармонійної особистості, яка перебуває в єдності зі світом, людьми і сама з собою.

Позитивна «Я концепція» – це шлях до успіху в особистому житті, на роботі, в навчанні, в бізнесі. Адже тільки внутрішньо погоджена, стійка в поведінці, розвинута особистість може бути успішною у всіх сферах життєдіяльності, в будь який період дорослості.

Основна діяльність людини – це праця, що займає, чи не най головне місце дорослого самостійного життя. Результати, досягнуті людьми в процесі роботи, залежать не тільки від знань, навичок і здібностей цих людей. Ефективна діяльність можлива лише при наявності в працівників відповідної мотивації, тобто бажання працювати. Позитивна мотивація активує здібності людини, звільняє його потенціал, негативна мотивація гальмує прояв здібностей, перешкоджає досягненню цілей діяльності.

Психологічним підґрунтям для розвитку і реалізації у процесі спілкування комунікативної компетентності (всіх її складових) є потребово-мотиваційні утворення особистості: зокрема, моральні уявлення, потреба у спілкуванні, особистісна спрямованість, морально орієнтовані особистісні якості. Судячи з аналізу різних психологічних досліджень, сформованість відповідних якостей вольової сфери (впевненості у собі, самоконтролю, ініціативності тощо) сприяє розвитку комунікативної компетентності особистості.

М Селигман (англ. Martin E. P. Seligman, 12 серпня 1942 року, Олбані, Нью-Йорк, США) - американський психолог, основоположник позитивної психології, провівши багато досліджень, зазначає що самоконтроль є одним із продуктивних факторів успіху [63].

3.2. Процедура проведення психокорекційного тренінгу «Мистецтво самореалізації» для підтримки особистісної ідентичності та досягнення високого ступеня комунікативної успішності.

Тренінг особистісного розвитку – різновид психокорекційного тренінгу – спрямований на вдосконалення особистісних якостей учасників. Завдання психотерапевтичного тренінгу і тренінгу особистісного росту є близькими. Тренінг проводився за допомоги на платформі ZOOM.

«Мистецтво самореалізації»

Мета тренінгу:

- формувати навички конструктивного співробітництва, толерантного поводження та позитивного ставлення до себе і до життя;
- вдосконалювати навички самомотивації, самоорганізації та самоконтролю на основі внутрішнього потенціалу особистості;
- сприяти розвитку критичного і креативного мислення у жінок та чоловіків;
- налаштувати на відкриття для себе психологічної реальності й усвідомлення своєї особистої позиції стосовно навколишнього світу й оточуючих людей.

I Блок.

Вправа 1. «Знайомство».

Мета заняття: ознайомлення учасників із тренінгової формою роботи, її правилами та формування атмосфери психологічної безпеки.

Вправа 1. «Наші імена», «Взаємні презентації».

Мета: Надати учасникам можливість познайомитись, підвищити рівень зручності спілкування, створити атмосферу незмушеної взаємодії членів групи, створення передумов для більш вільного вираження своїх почуттів, представлення себе.

Вправа 2. «Правила групи».

Мета: вироблення та прийняття групою правил взаємодії на тренінгових заняттях.

Вступне слово тренера

Самореалізація особистості – це те, без чого не можна обійтись, коли мова йде про формування глибокого та цілісного погляду на світ та події, що відбуваються. Якщо ми не будемо застосовувати наявний у нас потенціал величезних можливостей, то він пропаде дарма. Більшість звикає жити просто за інерцією і не прагне ні до чого значного. Щоб прийти до чогось значного, необхідно розуміти, куди слід рухатися. Напрямок кожен задає собі самостійно. Якщо людина не знає, куди і на що спрямовувати свої зусилля, то ніколи не зможе відчувати себе дійсно щасливою.

В кожному з нас приховані великі перспективи. Більшість людей навіть не підозрюють про це, продовжуючи жити буденним непомітним життям, вони не мають можливості отримати дорогоцінний досвід знайомства з власним внутрішнім світом. Самореалізація являє собою найважливішу потребу особистості. Тільки людина, яка повністю розкрила свою внутрішню природу, може стати керманічем свого життя і справжнім переможцем.

Вправа 3. «Малюнок себе в цьому світі»[38].

Учасникам пропонується зобразити навколишній світ таким, яким вони його собі уявляють, і намалювати себе в цьому світі. Малюнок може бути метафоричним, символічним або реалістичним. Дана вправа використовується як діагностична і дає інформацію, яку доцільно використовувати при

визначенні тактики проведення подальших занять. Групова рефлексія за підсумками заняття. Психологічний коментар. На перших етапах роботи учасники різняться за ступенем готовності до експресії, контакту з психологом, до відкритості у вербалізації своїх переживань. Деякі сприймають образотворчу діяльність як створення реалістичних, красивих малюнків. На цьому етапі учасникам пояснюють, що їхня робота не буде оцінюватися. Важливою не естетична сторона «художнього твору», а сам процес його створення, емоційний стан автора малюнка, його внутрішній світ, пошук адекватних засобів самовираження.

Вправа 4. «Що малює олівець?» [38].

Інструкція: «Сядьте зручніше. Закрийте очі. Розслабтеся. Уявіть перед собою простий олівець. Який це олівець? М'який чи твердий? Довгий чи короткий? Чи добре він заточений? Чи є на кінці олівця ластик? Цей олівець гладкий? У чиїх руках цей олівець? Олівець малює сам або він лише інструмент у чиїхось руках? Опишіть, що ви бачите? Що малює цей олівець? Придивіться до деталей. Чи подобається Вам те, що намалював олівець? Хотілося б Вам змінити цю картину?». Вправа являє собою візуалізацію з використанням методу активної уяви. Пропонований текст має приблизний зміст. Бажано вимовляти фрази повільно, щоб учасники встигали уявляти образи у всіх деталях і детально вивчити їх. Наприкінці вправи, за бажанням учасників групи, образи, які виникли, можна намалювати і обговорити думки і почуття, що з'явилися.

Вправа 5. «Маски власної особистості» [32].

Учасникам пропонується намалювати маску самого себе. Маска може зображати те, як людина сприймає себе, або те, як її сприймають інші. Вона може відображати кращі чи гірші властивості людини, певні емоційні стани або сторони особистості. Масок може бути декілька.

II Блок.

Мета – емоційне програвання переживань, усвідомлення та опрацювання внутрішніх конфліктів і вираження почуттів, пов'язаних з конфліктами, розвиток почуття внутрішнього контролю, осмислення власного життєвого досвіду й особистісної цінності, підвищення самооцінки.

Вправа 6. «Формули самонавіювання» [32].

Призначення: розвиток навичок самоконтролю, саморегуляції психоемоційного стану, впевненості в собі. Підібрати підбадьорливі формули самонавіювання типу: «Я зібраний! Упевнений! Я можу! Я доможуся чого хочу! Моє життя належить мені! Не дрейф, прорвемося!».

Вправа 7. «Будуємо автомобіль» [32].

Призначення: розвиток навичок рефлексії, формування адекватної самооцінки, уміння подивитися на себе очима інших людей. Групі пропонують «побудувати автомобіль»: домовитися, хто якою частиною автомобіля працюватиме – хто буде мотором, гальмом, сигналом, колесом, кермом, іграшкою на вітровому склі і т. д. Завдання можна розв'язати декількома способами. Перший спрямований на самопрезентацію: кожний учасник називає ту частину автомобіля, якою хоче стати й обґрунтовує свій вибір. Роль групи при цьому може бути різною (необхідно заздалегідь домовитися про реакцію групи на заяву кожного учасника). Група може схвалювати особистий вибір учасника і знаходити йому нові обґрунтування. Наприклад, один з учасників вибирає роль «пристібного ременя». Формула відповіді «приймаючої» групи буде така: «Ти підходиш для цієї ролі, тому що ти надійний (не лопнеш, підстрахуєш в разі небезпеки, завжди допоможеш)». Або кожному членові групи, що повідомляє свою роль, задається 2-3 питання, щоб упевнитися, що людина свою роль може виконати. Наприклад, майбутнє «колесо» можна запитати: «Що ти зробиш, коли наткнешся на щось гостре?», «Що з тобою робити, коли ти зносишся?» (метафори самовираження).

Вправа 8. «Асоціації» [32].

Призначення: формування реалістичних уявлень про себе, уміння дивитися очима інших людей. Один з учасників виходить за двері. Інші вибирають кого-небудь із тих, що залишилися, його і треба вгадати за асоціаціями. Той, хто виходив, повертається і намагається вгадати, кого саме загадали, ставлячи асоціативні запитання: «На яку квітку він схожий?», «На яку пісню?», «На яку книгу?», «На який смак?» і т.д. При цьому ведучий показує, хто саме повинен йому відповідати. Він ставить обумовлену заздалегідь кількість запитань (найчастіше – 7), після чого має назвати того, кого загадали. Якщо угадує, то названий стає ведучим. Якщо ні – знову виходить. Обговорення. Коли легше було відгадувати: коли відповідав той, кого загадали, чи хто-небудь інший? З чим це пов'язано? Чи є розходження між тим, якими ми уявляємо себе і якими уявляють нас інші люди? Порівняйте те, що про вас сказали інші, зі своїми очікуваннями (домашнє завдання, аркуш № 2). Що ви відчували, коли про вас розповідали? Докладне обговорення важливості уявлення про себе і уявлення інших людей про вас, їх збіг і розбіжність. Користь і шкода «зворотного зв'язку».

III Блок .

Мета: актуалізація внутрішньої готовності до самозміни; розвиток навичок рефлексії, уміння думати про себе в позитивному ключі; формування почуття внутрішньої стійкості, впевненості в собі, адекватної самооцінки; створення умов для свідомого прийняття себе як мінливого і змінюваного Я, актуалізація потреби в саморозвитку.

Вправа 9. «Мої сильні сторони» [32].

Призначення: актуалізація внутрішньої готовності до змін, формування навичок саморозвитку.

1. Уявіть собі ту сферу життєдіяльності, у якій ви невпевнені в собі, уразливі, не можете домогтися бажаних успіхів (3-4 хв.).

2. Тепер уявіть ту сферу життєдіяльності, у якій у вас усе в порядку, є успіхи і перспективи.

3. Без удаваної скромності визначте причини ваших досягнень у другій сфері (не менше п'яти-шести). Запишіть їх.

4. Подумайте, які уміння з другої сфери можна було б перенести в першу. Підкресліть їх чи обведіть у рамку. Коли ви потрапляєте в скрутне становище, невпевнені в собі, перечитайте їх.

Групова дискусія з питань:

1. Чи важливо знати, що ви можете добре робити, а чого не можете?
2. Де і з ким безпечно говорити про такі речі?
3. Чи потрібно процвітати у всьому?
4. Якими способами інші можуть спонукати вас до позитивного самосприйняття?
5. Якими способами ви можете зробити це самі?
6. Чи є різниця між визначенням своїх достоїнств і вихвалянням? У чому вона полягає?
7. Що означає реальна, адекватна самооцінка, ставлення до себе?
8. Як ви розумієте слова Авраама Лінкольна: «Більшість людей щасливі тією мірою, якою вони самі вирішили бути щасливими». Від кого залежить, будете ви щасливі чи ні?

Вправа 10. «Я на перехресті доріг» [32].

Учасникам пропонується зобразити себе на перехресті доріг з позначенням можливих напрямків подальшого розвитку. Малюнок відображає вибір життєвого шляху і може супроводжуватися будь-якою символікою.

Вправа 11. Проведення повторного тестування.

Групова рефлексія за підсумками всього тренінгу. Самореалізація – здатність людини всебічно розвивати особистісний потенціал: самовизначатися, жити активно і натхненно, вдосконалюватись, рухатись вперед, ставити перед собою амбітні цілі й досягати їх, долаючи перепони, знаходячи оптимальні рішення для себе й оточення.

3.3. Результати формувального експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів

Після повторного тестування було отримано такі результати:

1) за методикою С. Бем серед респондентів чоловічої статі не відбулось значних змін, середній показник залишився в межах андрогінності, а у жіночій відмічається за результатами деякі зміни, а саме (див. рис. 3.1):

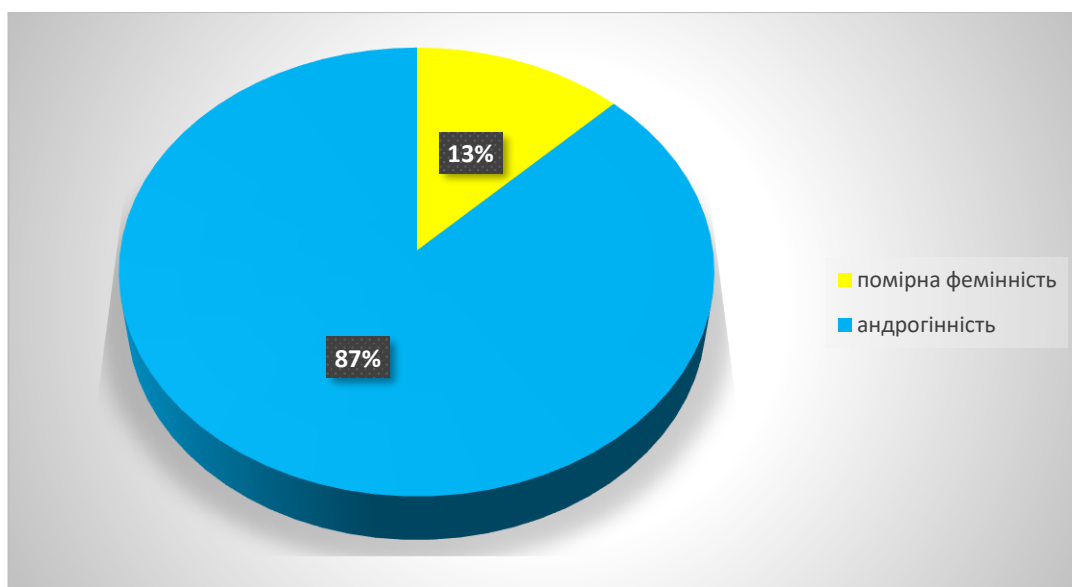

Рис. 3.1. Сегментограма результатів жіночої групи за методикою С. Бем

2) за методикою шкала М.Розенберга тест на самоповагу отримано такі результати(див.рис.3.2.):

- 14 чоловік, а це 100% респондентів чоловічої статі виявили, високий продуктивний рівень самоповаги;
- 12 жінок, це 75% виявили високий продуктивний рівень самоповаги;
- 4 жінки – 25% виявили надмірно високий рівень самоповаги.

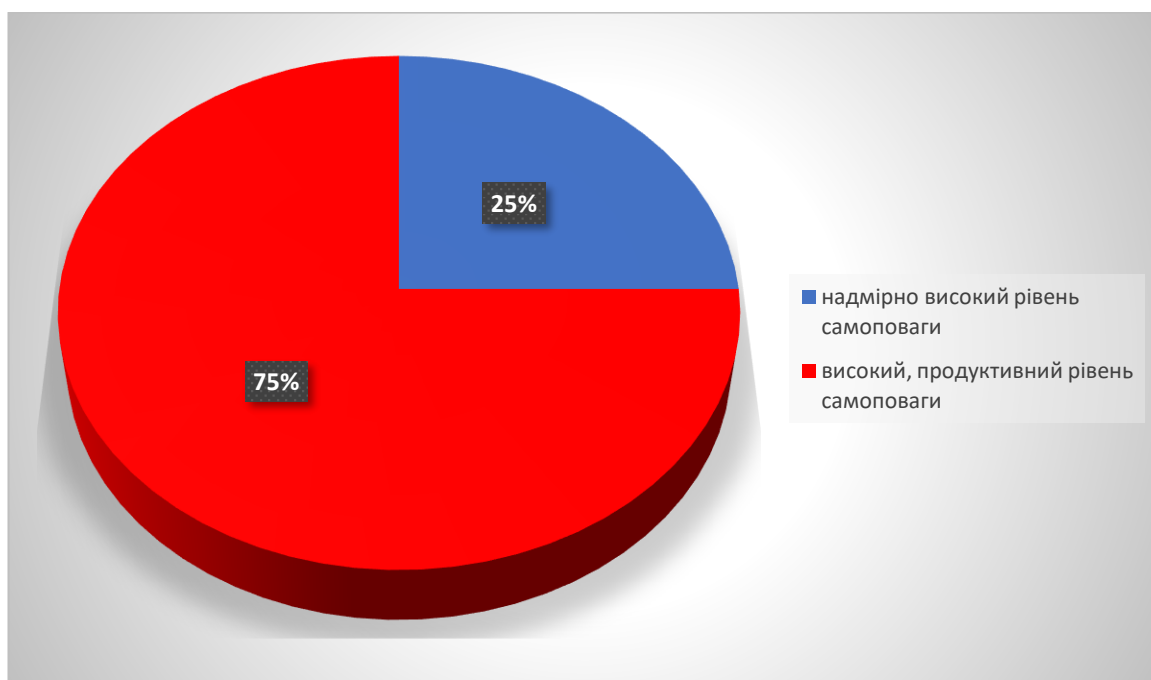

Рис. 3.2. Сегментнограма результатів жіночої групи за методикою М. Розенберга

3) Розглядаючи результати третьої проведеної методики після корекції, використання маніпулятивної техніки в процесі між особової взаємодії, схильність людини маніпулювати іншими людьми у між особових стосунках за допомоги тестування за шкалою маквеаллізму відмінностей не спостерігається:

Результати респондентів чоловіків:

- 78,57% показники нижчі медіани (11 опитуваних)
- 21,43% показники вище медіани (3 опитуваних).

Результати респондентів- жінок:

- 18,75% (3 респондентів) < 100 балів;
- 56,25% (9 респондентів) > 100 балів;
- 25 % (4 респонденти) > 120 балів

4. Також за результатами проведення тестування за методикою Смекала-Кучера отримано такі результати:

- особова спрямованість (на себе) 6 респондентів жінок та 10 респондентів чоловіків;
- ділова спрямованість (на завдання) 10 респондентів жінок та 3 респондентів чоловіків;
- колективістською спрямованість (на взаємодію) 1 респондент чоловік.

Для оцінки ефективності корекційних заходів була проведена статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 20.0 (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Розрахунок критерію Стьюдента вибіркової групи за допомогою методики С. Бем

	Гр1.жінки	Гр.2жінки	Гр.1 чоловіки	Гр.2 чоловіки
Середні показники групи	0,5805	0,2825125	-0,1088	-0,09951428
Величина t-стьюдента	1,70030615		0,0717143914	
Кількість ступенів свободи для двох вибірок	30		26	
Рівень статистичної достовірності	0,0994196537		0,943378016	
Кількість досліджуваних в групі	16		14	
Величина стандартного відхилення в групах	0,573491695	0,403159345	0,346380977	0,338730015

Після отримання статистичних даних можна побачити, різницю t-критерію за методикою С. Бем, можна бачити що в жіночій групі є значні відмінності між результатами констатувального та формувального експериментів, і вони не випадкові (див. табл. 3.2). Стосовно чоловічої вибірки результати не мають значних змін.

Таблиця 3.2

**Розрахунок критерію Стьюдента вибіркової групи за методикою
М. Розенберга**

	Гр.1 жінки	Гр.2 жінки	Гр.1 чоловіки	Гр.2 чоловіки
Середні показники групи	35,4375	33,625	30,9285714	31,3571429
Величина t-стьюдента	1,87742578		-0,577761927	
Кількість ступенів свободи для двох вибірок	30		26	
Рівень статистичної достовірності	0,0702136345		0,568395306	
Кількість досліджуваних в групі	16		14	
Величина стандартного відхилення в групах	3,36588275	1,89296945	2,40077826	1,39268103

Після отримання статистичних даних можна побачити, різницю t-критерію за методикою М. Розенберга, можна бачити що в жіночій групі є значні відмінності між результатами констатувального та формувального експериментів, і вони не випадкові. Стосовно чоловічої вибірки результати не мають значних змін.

Таблиця 3.3

**Розрахунок критерію Стьюдента вибіркової групи за методикою
Шкала Макіавеллізму Р. Крісті та Ф. Гейза**

	Гр1.жінки	Гр.2жінки	Гр.1 чоловіки	Гр.2 чоловіки
Середні показники групи	110,3125	109,8125	97,5	97,8571429
Величина t-стьюдента	0,137710155		-0,110850346	
Кількість ступенів свободи для двох вибірок	30		26	
Рівень статистичної достовірності	0,891389635		0,912586297	
Кількість досліджуваних в групі	16		14	
Величина стандартного відхилення в групах	10,5623151	9,96807404	9,03625178	7,979369

Після отримання статистичних даних можна побачити, різницю t-критерію за методикою «Шкала Макіавеллізму Р. Крісті та Ф. Гейза» не має значних змін, тому можна стверджувати, що вплив тренінга на схильність до маніпуляції у міжособових стосунках не змінилась.

Після розрахунку результатів та проведення оцінки ефективності корекційних заходів за допомоги статистичної обробки даних можна стверджувати, що приналежність до андрогінної статі у жінок позитивно впливає на рівень самоповаги, отже розроблена програма тренінгу дієва.

ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ

В третьому розділі кваліфікаційної роботи було теоретично проаналізовано та експериментально доведено що психологічна корекція по своїй суті це спрямований і обґрунтований вплив на певні психологічні структури для забезпечення повноцінного розвитку і функціонування особистості.

Загальна мета проведеного тренінгу було підвищення соціально-психологічної і комунікативної компетентності, розвиток особистості людини. Вона може бути конкретизована у низці завдань, обов'язково пов'язаних із набуттям соціальних знань, формуванням міжособистісних умінь, навичок, вдосконаленням комунікативних настанов, корекцією та розвитком системи стосунків особистості.

На зустрічах тренінгової групи було проведено міні лекцію що стосувалася роз'яснення мети проведення, застосовано багато вправ та дискусій стосовно здатності людини всебічно розвивати особистісний потенціал. Також на заключному етапі проведеного тренінгу було проведене повторне тестування за попередніми методиками. Ефективність результатів було оцінено за допомоги статистичної обробки даних, завдяки яким було виявлено зміни показників в жіночій групі і вони значні між результатами констатувального та формувального експериментів, це дає можливість стверджувати що психокорекційна програма мала дієвість на респондентів жіночої статі, і є мала не значних вплив на результати отримані з тестувань респондентів чоловічої статі.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного теоретичного і емпіричного дослідження гендерних особливостей Я-концепції як фактору розвитку особистості у період ранньої дорослості дало можливість сформулювати наступні висновки:

1. Проаналізовано наукову літературу з питання гендерних особливостей Я-концепції. Було розглянуто теоретичні підходи до вивчення вікової періодизації у світовій та вітчизняній психології, виокремлені поняття та психологічні характеристики періоду ранньої дорослості. Враховуючи соціальні, психологічні і біологічні чинники, дослідники окреслюють межі дорослості по різному. В індустріальних країнах період дорослості людини займає приблизно три чверті життєвого шляху. Виділяють три вікових періоди: рання дорослість (20-40 років), середня дорослість (40-60 років) і пізня дорослість (60 -65 років і більше). Дослідники категорії дорослості єдині в тому, що період дорослості не завжди чітко розбивається на ряд добре виділених стадій, тому що зміни мислення, поведінки і особистості дорослої людини лише незначною мірою зумовлені хронологічним віком, або специфічними змінами в організмі людини, в більшій мірі ці зміни визначаються особистісними, соціальними і культур-ними факторами

2. З'ясовано, що традиційно вважалось, що вік дорослості - це стабільний період у житті дорослої, сформованої людини і тому ніяких особливих змін у психічному розвитку особистості не відбувається. Як охарактеризував французький психолог Е. Клапаред дорослість це стан психічного «закам'яніння», коли процес розвитку припиняється. М. Рибніков для визначення періоду дорослості запропонував термін «акмеологія». Таке визначення характеризує період дорослості як найпродуктивніший, творчий період життя людини, коли завершується загально-соматичний розвиток і статеве дозрівання, фізичний розвиток досягає свого піку. Також вік ранньої

характеризується високим рівнем інтелектуальних можливостей, творчих і професійних досягнень, де вирішальною ознакою зрілості є усвідомлення людиною відповідальності і прагнення до неї, тому що зріла людина відповідає за зміст свого життя в першу чергу перед самим собою, а також перед іншими людьми.

3. Визначено, що Я-концепцію можна охарактеризувати як сукупність усіх представлень індивіда про себе, отриманих в результаті критичного погляду на себе, свої вчинки, спосіб життя і т. п. Описову складову Я-концепції часто називають образом Я, складову ж, пов'язану з відношенням до себе або окремим своїм якостям, прийнято називати самооцінкою. Багато уявлення про себе, які формували Я-концепцію людини в період його дорослішання і продовжують збагачувати її вже в дорослому особистості, як і раніше ґрунтуються на власному організмічному оціночному процесі. Уявлення про «жіноче» і «чоловіче» в стилях поведінки, рисах характеру, сімейному і соціальному статусі пронизують як особистісні очікування, так і культуру загалом.

4. Підібрано методики та проведено дослідження гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості, особливості гендерних відмінностей у прагненні до самоактуалізації. В рамках безлічі психологічних підходів щодо вивчення гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості, існуючих на даний момент, дослідники як правило розглядають самооцінку в якості структурного компонента більших особових утворень, таких як самосвідомість, Я-концепція, самовідношення, мотиваційна структура особистості і так далі, або з точки зору особливостей взаємозв'язку самооцінки з іншими особистісними конструктами і властивостями, вивчення міри вираженості маскулінних та фемінних характеристик у структурі особистості, поведінки в цілому та ін.

Результати дослідження показали наявність зв'язку між гендерними характеристиками особистості та різними аспектами самоактуалізації.

Якісний аналіз отриманих кількісних значень свідчить що 75% з усіх опитуваних в даному дослідженні належать до андрогінного типу, і тільки у 25% жінок як була виявлена належність до помірно фемінного типу; також був виявлений взаємозв'язок між статево-рольовими типами ідентичності та самоповаги, де показник самоповаги чоло-віків має середній рівень, що має підтвердження про те, що самоповага у андрогінів переважає, і вони в змозі адекватно оцінювати свої достоїнства і недоліки, можуть погодитися з тим, що бувають неправі, зберігають повагу до себе при невдачах. У жінок рівень самоповаги високий, але на співвідношення рівня самоповаги фемінного та андрогінного типів це не вплинуло, констатує в розглянутому віковому періоді ранньої дорослості показники самоповаги у жінок вище, а ніж у чоловіків; також було виявлено відсутність маквеавілізму у більшості опитуваних чоловіків, але присутність якостей цього психологічного синдрому у більшості жінок. За особистісним спрямуванням особистості можна зазначити, що в період ранньої дорослості більшість жінок мають направлення на задачу, а більшість чоловіків на себе.

5. На основі результатів констатувального експерименту було розроблено й апробувати програму соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на розвиток особистісного росту, спрямованого на підтримку особистісної ідентичності та досягнення високого ступеня комунікативної успішності.

6. Проведено повторне тестування та оцінка ефективності корекційних заходів за допомогою методів математичної статистики, виявило зміни показників в жіночій групі і вони значні, це дає можливість стверджувати що психокорекційна програма мала дієвість на респондентів жіночої статі, і мала не значний вплив на результати отримані з тестувань респондентів чоловічої статі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К.А. Послесловие. исторический контекст и современное звучание фундаментального труда С.Л. Рубинштейна // Абульханова-Славская К.А, Брушлинский А.В / Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т.т. Т.2.- М.: Педагогика, 1989. С. 250-283.
2. Ананьев Б. Г. Вибрані психологічні праці: У 2-х т. / Б.Г.Ананьев. - М., 1980. Т. 1. С. 73.
3. Ананьев Б. Г. Избр. психол. тр.: В 2 т. / Под ред. Бодалева А.А., Ломова Ф.Б.,Т. 1. М.: Педагогика, 1980, 232с.
4. Ананьев Б.Г. Развитие психофизиологических функций взрослых людей : средняя взрослость / Ред. Б.Г. Ананьев Б.Г., Степанова Е.И. – Москва: Педагогика, 1977. – 198 с. : ил. – 10,50 усл. печ. л.
5. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. Пособие / Т.В.Андреева - СПб.: Речь, 2004. — 244 с.
6. Андрійчук І.П.: Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів: Дис...канд. психол. наук: 19.00.07./ Іванна Петрівна Андрійчук. – Тн., 2002. – 209 с
7. Баранік В.А. Психологічні особливості самооцінки військовослужбовців з девіантною та делінквентною поведінкою: Дис...канд. психол. наук: 19.00.01. / Валерій Анатолійович Баранік.– К., 2004. – 221 с.
8. Белопольская Н.Л. Половозрастная идентификация. Методика исследования детского самосознания. Серия: Выпуск 2- Изд2-е испр / Н.Л. Белопольская. - М.: Когито-Центр, 1998.-24 с
9. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. [Пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН)], 2004.- 336 с.
10. Берн Ш. Гендерная психология / Ш.Берн - М.: Прайм-Еврознак, 2004. - 320 с.

11. Бернс, Р. Развитие Я - концепции и воспитание / Р. Бернс. - М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
12. Бодалев А. А. Акмеология / А. А. Бодалев. - Москва : РАГС, 2002. - 650 с.
13. Болотова А. К. Психологія організації часу: Навчальний посібник для студентів вузів / А.К. Болотова. - М.: Аспект Пресс. -2006.- 254 с.
14. Боришевский М.Н. Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга / М.Н. Боришевский.– Краснодар, 1975. – 171 с.
15. Братченко С.Л Диагностика склонности к манипулированию// Диагностика личностно-развивающего потенциала: методическое пособие для школьных психологов / С.Л. Братченко. - Псков: Издательство Псковского областного института повышения квалификации работников образования, - 1997. – С 56-62.
16. Бунак, В.В. Антропометрия. Практический курс / В.В. Бунак. - М., 1941. – 367 с.
17. Вейнинггер О. Пол и характер / О. Вейнинггер. - М.: Латард, 1997. - 358 с.
18. Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6 т. Т. 4. / Под ред. А. В. Запорожца. М.: Педагогика, 1984, - 432 с.
19. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. - Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1984. - 176 с.
20. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (4 – 5 жовтня 2013 року.) – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 238 с.
21. Гуменюк.О.Є. Психологія Я-концепції. Навчальний посібник / О.Є. Гуменюк.– Тернопіль: Економічна думка, 2004 – 310 с.
22. ДзюбаТ.М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Т. М. Дзюба, О.Г.Коваленко; за ред.проф. В.Ф.Моргуна. –П., 2013. –172 с.

23. Захарова А.В. Формирование самооценки в учебной деятельности // Психологические проблемы учебной деятельности школьников / А.В. Захарова.– М.: «Советская Россия», 1982. – С. 394.
24. Знаков В.В. Методика исследования макиавелизма личности / В.В. Знаков // Сибирский психологический журнал №14-15. - Москва, 2001.
25. Иванова Е. Гендерная проблематика в психологии // Введение в гендерные исследования. Ч. I: уч. пособ. / Под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков, 2001. – 708 с.
26. Кацера А.О. Особливості образу Я у бездоглядних підлітків: Дис... канд. психол. наук: 19.00.01./ А.О. Кацера. – К., 2005. – 172 с.
27. Клаперед Е. Психологія дитини і експериментальна педагогіка / Е. Клаперед. - СПб., 1991. - 380 с.
28. Клаперед Э. Чувства и эмоции // Психология эмоций : хрестоматия / Э.Клаперед.– Санкт-Петербург: Питер, 2004. – С. 131-141.
29. Клецина И.С. Практикум по гендерной психологии / Под ред И.С.Клециной. – СПб.: Питер, 2003.
30. Кон И.С. Открытие Я. / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. - 367 с.
31. Крайг Г. Психология развития / Г.Крайг, Д.Бокум. СПб.: Питер, 2005. – 940 с.
32. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : Навчальний посібник / С. Б. Кузікова. 2-ге видання, перероблене, доповнене. – Суми :Університетська книга, 2020. – 304 с.
33. Кули Ч. Социальная самость / Ч.Кули // Американская социологическая мысль : тексты. - М.: Изд-во МГУ, - 1994, 321 с.
34. Леонтьев Д.А. Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ / Д.А.Леонтьев //Современная психология мотивации.- М., 2002, - 343с.

35. Максименко С.Д. Психологія особистості: Підручник / С.Д.Максименко, К.С.Максименко, М.В.Папуча. – К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с
36. Маслоу А. Психология бытия./ А. Маслоу.- М.: «Рефл-бук» – К.: «Ваклер», - 1997, 300 с.
37. Навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/4053/1/%d0%9c%d0%a1%d0%9f%d0%a2%20%d0%bd%d0%b0%d0%b2%d1%87%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d0%b9%20%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf>
38. Ожигова Л. Н. Гендерная интерпретация самоактуализации личности в профессии: Автореф. дис.... канд. психол. наук. 9.00.01./ Л.Н. Ожигова. — Краснодар, 2006, - 431 с.
39. Островська К.О. Взаємозв'язок образу Я, самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. / К.О. Островська. – К., 2003. – 187 с.
40. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник / Р.В.Павелків.- Вид. 2-е, стер. - К.: Кондор, 2015. - 469 с.
41. Петровський А.В. История и теория психологии. / А.В. Петровський, М.Г. Ярошевский - В 2-х т.т. Т.1. Ростов н/Д.: Фенікс, 1996. – 416 с.
42. Психология детства. Учебник./ А.А. Реана. СПб.: «прайм-ЕВРО-ЗНАК», 2003
43. Реан А.А. От рождения до смерти. / А.А. Реан. СПб: - Прайм-Еврознак, 2002, - 652с.
44. Реан А.А. Психология изучения личности. / А.А. Реан. - М.: Михайлов, 1999 [Електронний ресурс— Режим доступу: <https://klex.ru/c4q>].
45. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: «Прогрес», «Универс», 1994. – 480 с.

46. Рыбников Н. А. Как создавался психологический институт/ Н.А. Рыбников //Вопросы психологии. 1994. №1, - 6–16 с.
47. Савчин М.В. Вікова психологія Навчальний посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. К.:Академвидав, 2005. – 360 с.
48. Скрипченко О.В., Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.— К.: Просвіта, 2001.— 416 с.
49. Скрипченко О.В. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. - К.: Каравела, 2011. - 464 с.
50. Словарь : Психоаналитические термины и понятия /Под ред. Б.Э. Мура, Б.Д. Фаина [Перевод с англ. А. М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца]. — М., 2000.
51. Стасько О.Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого Я особистості:19.00.07. / О.Г. Стасько. – К., 2006. – 175 с.
52. Степанова Е.І. Психологія дорослих / Е.І. Степанова. – СПб: Речь, 2000. – 360 с.
53. Столин В.В. Общая психодиагностика / Под ред. Столина В.В., Бодалева А.А., – СПб.: Речь, 2000.- 443 с.
54. Токарева Н.М. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н. М. Токарева, А. В. Шамне. – Київ, 2017 – 548 с
55. Толстых, Н.Н. Психология подросткового возраста : учебник и практикум для академического бакалавриата / Н.Н. Толстых, А.М. Прихожан. — М.: Юрайт, 2019. — 406 с.
56. Торндайк Е. Психологія навчання дорослих / Е. Торндайк. – М., 1931. – 390 с.

57. Чепіга Л.П.: Розвиток Я-концепції у підлітковому віці в залежності від засобу організації учбової діяльності у початковій школі: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. / Л.П. Чепіга.– Х., 2001. – 212 с.
58. Фетіскін Н. П. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп./ Н.П. Фетіскін, В.В Козлов, Г.М. Мануйлов. М.: Інституту Психотерапії, 2002.- 490 с.
59. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон.- М.: Изд. группа «Прогресс», 1996,- 344 с.
60. Human development and education, by Robert J. Havighurst. Copyright © 1953 by Longman, Inc. Печатається с разрешения Longman, Inc., New York
61. Schaie, K. W., & Willis, S. L. (1986). Can decline in adult intellectual functioning be reversed? *Developmental Psychology*, 22(2), 223–232.(42)
62. Rosenberg M. Self-Esteem Scale // *Measures of Social Psychological Attitudes* / Ed.Robinson J.P., Shaver P.R. Ann Arbor: Institute for Social Research, 1972. P. 98-101.
63. [Martin E. P. Seligman](#) *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*, VINTAGE, 2006,-336 p.
64. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n36/1014-belinskaya36.html>
65. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://pidruchniki.com/17840307/psihologiya/osobistisne_zrostannya

ДОДАТОК А

Методика Сандри Бем (Sandra L. Bern, 1974)

Опитувач містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких випробовуваний відповідає «та або ні», оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

Таблиця А.1

Тестовий матеріал

1	Що вірить в себе	21	Надійний	41	Теплий, сердечний
2	Що уміє поступатися	22	Аналітичний	42	Урочистий, важливий
3	Здатний допомогти	23	Що уміє співчувати	43	Що має власну позицію
4	Схильний захищати свої погляди	24	Ревнивий	44	М'який
5	Життєрадісний	25	Здатний до лідерства	45	Що уміє дружити
6	Похмурий	26	Турботливий, що піклується про людей	46	Агресивний
7	Незалежний	27	Прямий, правдивий	47	Довірливий
8	Сором'язливий	28	Схильний до ризику	48	Малорезультативний
9	Сумлінний	29	Що розуміє інших	49	Схильний вести за собою
10	Атлетичний	30	Потайний	50	Інфантильний
11	Ніжний	31	Швидкий в ухваленні рішень	51	Адаптивний
12	Театральний	32	Що співчуває	52	Індивідуаліст
13	Напористий	33	Щирий	53	Що не любить лайок
14	Ласий до лестоців	34	Що покладається тільки на себе (самодостатній)	54	Не систематичний
15	Удачливий	35	Здатний утішити	55	Присутній дух змагання
16	Сильна особистість	36	Пихатий	56	Що любить дітей
17	Відданий	37	Владний	57	Тактовний
18	Непередбачуваний	38	Має тихий голос	58	Амбітний, честолюбний
19	Сильний	39	Привабливий	59	Спокійний
20	Жіночний	40	Мужній	60	Традиційний, схильний до умовностей

Ключ до тесту:

Маскулінність «так» : 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.

Продовження Додатку А

Фемінність «так» : 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

За кожен збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінність (Ф) і маскулінність (М) відповідно до наступних формул.

$$\Phi = (\text{сума балів по фемінності}) : 20$$

$$M = (\text{сума балів по маскулінності}) : 20$$

Основний індекс IS визначається як:

$$IS = (\Phi - M) \times 2,322$$

Якщо величина індексу IS поміщена в межі від - 1 до + 1, то роблять укладення про андрогінності. Якщо індекс менше -1 ($IS < - 1$), то робиться укладення про маскулінності, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) - про фемінність. При цьому, у разі коли $IS < - 2,025$ говорять про яскраво вираженою маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ - говорять про яскраво вираженою фемінність.

Тобто, С. Бем визначає 5 типів статево-рольових аспектів Я-концепції чоловіків і жінок :

- маскулінний тип ($t \leq - 2,025$);
- помірно маскулінний тип ($- 2,025 < t \leq - 1$);
- андрогінний тип ($- 1 \leq t \leq 1$);
- помірно фемінний тип ($1 < t < 2,025$);
- фемінний тип ($t \geq 2,025$).

ДОДАТОК Б**Методика шкала М.Розенберга (Rosenberg's Self-Esteem Scale).**

Інструкція. Визначте, наскільки ви згодні або не згодні з приведеними нижче твердженнями.

Поставите навпроти відповідну цифру 4 - повністю згоден 3 - згоден 2 - не згоден 1 - абсолютно не згоден

Тестовий матеріал:

1. Я відчуваю, що я гідна людина, принаймні, не менше чим інші.
2. Я завжди схильний почувати себе невдахою.
3. Мені здається, у мене є ряд хороших якостей.
4. Я здатний дещо робити не гірше, ніж більшість.
5. Мені здається, що мені особливо нічим гордитися.
6. Я до себе добре ставлюся.
7. В цілому я задоволений собою.
8. Мені б хотілося більше поважати себе.
9. Іноді я ясно відчуваю свою даремність.
10. Іноді я думаю, що я у всьому нехороший.

Таблиця Б.1**Ключ до шкали самоповага М. Розенберга**

№ питання	Повністю згоден	Згоден	Не згоден	Абсолютно не згоден
1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1

Продовження Додатку Б

Продовж. табл. Б.1

4	4	3	2	1
5	1	2	3	4
6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	1	2	3	4
9	1	2	3	4
10	1	2	3	4

За кожен відповідь, співпадаючу з ключем, дається 1 бал. Підраховується загальна сума балів. Рівень самоповаги дорівнює сумі балів, отриманій респондентом. Оцінка проводиться по відношенню до можливого максимуму (40) і мінімуму (10) балів і співвідноситься з рівнем самоповаги респондентів того ж віку і статі.

Орієнтовні показники:

- 35-40 балів - надмірно високий рівень самоповаги;
- 30-34 бали - високий, продуктивний рівень самоповаги;
- 21-29 балів - середній рівень самоповаги;
- 20-16 балів - низький рівень самоповаги, схильність до самоуниження;
- 15-10 балів - у край низький рівень самоповаги, виражене самоуниження.

Шкала Маквіаллізма Р. Крісті і Ф. Гейза (1970) : МАК- V

Інструкція: вам будуть запропоновано 60 суджень, згрупованих в 20 «трійок». У кожному випадку спочатку прочитайте усі 3 судження і виберіть одно, з яким ви найбільш згодні (ставите плюс), і одно з яким ви найменш згодні (ставите мінус). При цьому одно з суджень, відносно нейтральне, повинно залишатися непоміченим: більше за один плюс або мінус в одній трійці ставити не можна. Питання:

1. А. Для того, щоб бути успішним злочинцем, треба більше фантазії, чим для того, щоб бути успішним бізнесменом.

Б. Твердження "Благими намірами вимощена дорога в пекло" в чомусь справедливо.

В. Більшість людей легше забувають про смерть батька, чим про втрату гаманця.

2. А. Чоловіка більше цікавляться машинами, які вони водять, чим одягом, який носять їх дружини.

Б. Дуже важливо розвивати у дітей уява і творчість.

В. Людям, що страждають невиліковними хворобами, необхідно надати вибір померти безболісно.

3. А. Люди говорять правду про те, чому ви повинні що-небудь зробити тільки тоді, коли їм це вигідно.

Б. Щастя людини полягає передусім в тому, щоб добитися своєї цілі.

В. Оскільки більшість людей не знають, чого хочуть, природно, що хтось повинен їм говорити, що потрібно робити.

4. А. Нещастя нашої країни полягає в тому, що люди занадто ліниві і

поблажливі до себе.

Б. Кращий спосіб управляти людьми - це говорити їм те, що вони хочуть чути.

В. Було б добре, якби люди були добріші до тих, хто менш удачливий чим вони самі.

Продовження Додатку В

5 А. Більшість людей по суті - хороші і добрі.

Б. Сумісність - найкращий критерій для дружини або чоловіка, інші характеристики хороші, але несуттєві.

В. Тільки після того, як людина отримала те, чого хотів від життя, коштує виявити цікавість до несправедливостям, існуючим у світі.

6 А. Більшість людей, що добилися успіху, ведуть чисте і моральне життя.

Б. неможна винити гідну людини за те, що кар'єра для нього важливіше за сім'я.

В. Було б краще, якби люди менше цікавилися тим, як щось робити, і більше - тим, що потрібно робити.

7 А. Хороший учитель швидше звертає увагу на питання, залишене без відповіді, чим дає детальні пояснення.

Б. Коли ви просите когось щось зробити, краще всього повідомити його про свої істинні наміри, чим давати пояснення, які будуть переконливішими.

В. Робота людини (те, чим він займається) - кращий спосіб визначити, що він є як особа.

8 А. Єгипетські піраміди були споруджені за рахунок поневолення робітників-будівельників.

Б. Кращий спосіб впоратися з проблемою - вирішувати її, а не терпіти.

В. Людина повинна робити щось тільки тоді, коли вона упевнена у своєму моральному праві на це.

9 А. У світі жилося б краще, якби люди надали майбутньому самому піклуватися про себе, а самі насолоджувалися б сьогоднішнім.

Б. Лестити важливим людям - означає поступати розсудливо.

В. Якщо рішення прийняте, краще всього не міняти його, навіть якщо обставини змінилися.

10 А. Кращий спосіб діяти - це поступати так, як ніби у вас немає іншого виходу.

Продовження Додатку В

Б. Злочинці відрізняються від звичайних людей тим, що вони такі безглузді що їх ловлять.

В. Навіть найзакореніліші злочинець в чомусь внутрішньо порядні.

11 А. Краще бути скромним і чесним, чим знаменитим і нечесним.

Б. Людина, яка здатна і хоче старанно працювати, має гарні шанси досягти успіху у своїх починах.

В. Те, що не допомагає нам в повсякденному житті, не занадто важливе.

12 А. Людини не слід карати за порушення того закону, ко-торый він вважає безрозсудним.

Б. Занадто багато злочинців не отримують покарання за свої зло-деяння.

В. Брехня - сама невибачна річ.

13 А. Люди не хочуть старанно працювати, поки їх не змусять.

Б. Людині потрібно дати шанс виправити помилку, навіть якщо вона була серйозною.

В. Не варто хвилюватися про людей, які самі не здатні прийняти рішення.

14 А. Чоловік передусім відповідальний за свою дружину, а не за свою матір.

Б. Люди у більшості своїй сміливі.

В. Краще вибирати розумних друзів, чим просто зручних.

15 А. Небагато людей у світі заслуговують інтересу до себе.

Б. Важко добитися успіху без того, щоб не порушити закон.

В. Здібна людина, що діє заради власної вигоди, більше корисний для суспільства, чим добродесний, але неуспіх.

16 А. Кращий спосіб справити враження на інших - дати їм зрозуміти, що ви вільно можете міняти свої погляди.

Продовження Додатку В

Б. найкраще - бути в хороших стосунках з усіма.

В. У будь-якій ситуації чесність - краща лінія поведінки.

17 А. Можна бути хорошим в усіх відношеннях.

Б. Добре допомагати собі, а іншим - ще краще.

В. Війна і її загроза постійно супроводжують людське життя.

18 А. Барнум був, ймовірно, прав, коли говорив, що кожна хвилину у світі народжується принаймні один простак.

Б. Життя досить нудне до тих пір, поки її хтось умисно не розбурхає.

В. Більшості людей було б корисно контролювати свої емоції.

19 А. В суспільстві більше цінується чутливість до емоцій інших людей, ніж урівноваженість.

Б. Ідеальне суспільство - те, де кожен займає своє місце і згоден з цим.

В. Найбільш розумно виходити з того, що усі люди мають погані риси характеру, які проявляються при першій нагоді.

20 А. Люди, що міркують про абстрактні проблеми, зазвичай не знають того, про що говорять.

Б. Повністю правдива людина напрошується на неприємності.

В. Для здійснення демократії потрібно, щоб кожен мав право голоси.

Таблиця В.1

Підрахунок балів здійснюється відповідно до наступної таблиці.

Номер питання	1 бал	3 бали	5 балів	7 балів
1	A+ B-	B+ B- A+ B-	A- B+ B- B+	A- B+

Продовження Додатку В

Продовж. табл.В.1

2	A+ B-	B+ B- A+ B-	A- B+ B- B+	A- B+
3	A- B+	A- B+ B- B+	B+ B- A+ B-	A+ B-
4	A+ B-	B- B+ A+ B-	A- B+ B+ B-	A- B+
5	A+ B-	B- B+ A+ B-	A- B+ B+ B-	A- B+
6	A+ B-	B+ B- A+ B-	A- B+ B- B+	A- B+
7	A- B+	A- B+ B+ B-	B- B+ A+ B-	A+ B-
8	B- B+	A+ B- A- B+	A+ B- A- B+	B+ B-
9	B- B+	A+ B- A- B+	A+ B- A- B+	B+ B-
10	A+ B-	B- B+ A+ B-	A- B+ B+ B-	A- B+
11	A+ B-	B- B+ A+ B-	A- B+ B+ B-	A- B+
12	B- B+	A+ B- A- B+	A+ B- A- B+	B+ B-
13	A- B+	A- B+ B- B+	B+ B- A+ B-	A+ B-
14	B+ B-	A+ B- A- B+	A+ B- A- B+	B- B+
15	B- B+	A+ B- A- B+	A+ B- A- B+	B+ B-
16	B- B+	A+ B- A- B+	A+ B- A- B+	B+ B-
17	A+ B-	B+ B- A+ B-	A- B+ B- B+	A- B+
18	A- B+	A- B+ B- B+	B+ B- A+ B-	A+ B-
19	B+ B-	A+ B- A- B+	A+ B- A- B+	B- B+

Продовження Додатку В**Продовж. табл.В.1**

20	A+ B-	B- B+ A+ B-	A- B+ B+ B-	A- B+

До отриманої суми балів додаються 20 балів, що дає Мак-показник (який варіюється від 40 до 160 балів). 100 балів беруться за медіану. Якщо Мак-показник менше медіани, робиться висновок про низький макіавеллізм, якщо більше - про високий, і індивід класифікується як макіавелл.

ДОДАТОК Д

Методика В. Смекала і М. Кучера.

Інструкція випробовуваному. На кожен пункт анкети можливі 3 відповіді, позначеної буквами А, В, С. З відповідей на кожен пункт виберіть той, який краще всього виражає вашу точку зору, який для Вас найбільш цінний або найбільше відповідає правді. Букву вашої відповіді напишіть в листі відповідей проти номера питання в стовпчику «Найбільше». Потім з відповідей на це ж питання виберіть найдалі віддалений від вашої точки зору, найменш цінний для вас або такий, що найменше відповідає правді. Відповідну букву напишіть проти номера питання, але в рубриці «Менше всього». Для кожного питання використовуйте лише дві букви, відповідь, що залишилася, не записуйте ніде. Над питаннями не думайте занадто довго: перший вибір зазвичай буває найкращим. Час від часу контролюйте себе: чи правильно ви записуєте відповіді, чи в ті стовпці, чи скрізь проставлені букви. Якщо виявиться помилка, виправіть її, але так, щоб виправлення було чітко видне.

Текст опитувача:

1. Найбільше задоволення в житті дає:

- А. Оцінка роботи.
- В. Свідомість того, що робота виконана добре.
- С. Свідомість, що знаходишся серед друзів.

2. Якби я грав у футбол, то хотів би бути:

- А. Тренером, який розробляє тактику гри.
- В. Відомим гравцем.
- С. Вибраним капітаном команди.

3. Кращими викладачами є ті, які :

- А. Мають індивідуальний підхід.

Продовження Додатку Д

В. Захоплені своїм предметом і викликають інтерес до нього.

С. Створюють в колективі атмосферу, в якій ніхто не боїться висловити свою точку зору.

4. Учні оцінюють як найгірших таких викладачів, які :

А. Не приховують, що деякі люди їм несимпатичні.

В. Викликають у усіх дух змагання.

С. Справляють враження, що предмет, який вони викладають, їх не цікавить.

5. Я радий, коли мої друзі:

А. Допмагають іншим, коли для цього видається випадок.

В. Завжди вірні і надійні.

С. Інтелігенти і у них широкі інтереси.

6. Кращими друзями вважають тих:

А. З якими складаються взаємні стосунки.

В. Які можуть більше, ніж я.

С. На яких можна сподіватися.

7. Я хотів би бути відомим, як ті:

А. Хто добився життєвого успіху.

В. Може сильно любити.

С. Відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.

8. Якби я міг вибирати, я хотів би бути:

А. Науковцем.

В. Начальником відділу.

С. Досвідченим льотчиком.

9. Коли я був дитиною, я любив:

Продовження Додатку Д

А. Ігри з друзями.

В. Успіхи в справах.

С. Коли мене хвалили.

10. Найбільше мені не подобається, коли я:

А. Зустрічаю перешкоду при виконанні покладеного на мене завдання.

В. Коли в колективі погіршуються товариські відношення.

С. Коли мене критикує мій начальник.

11. Основна роль школи повинна полягати в:

А. Підготовці учнів до роботи за фахом.

В. Розвитку індивідуальних здібностей і самостійності.

С. Вихованні в учнях якостей, завдяки яким вони могли б уживатися з людьми.

12. Мені не подобаються колективи, в яких :

А. Недемократична система.

В. Людина втрачає індивідуальність в загальній масі.

С. Нemoжливий прояв власної ініціативи.

13. Якби у мене було більше вільного часу, я б використав його:

А. Для спілкування з друзями.

В. Для улюблених справ і самоосвіти.

С. Для безтурботного відпочинку.

14. Мені здається, що я здатний на максимальне, коли:

А. Працюю з симпатичними людьми.

В. У мене робота, яка мене задовольняє.

С. Мої зусилля досить винагороджені.

15. Я люблю, коли:

Продовження Додатку Д

- A. Приємно проводжу час з друзями.
- B. Інші цінують мене.
- C. Відчуваю задоволення від виконаної роботи.

16. Якби про мене писали в газетах, мені хотілося б, щоб:

- A. Відмітили справу, яку я виконав.
- B. Похвалили мене за мою роботу
- C. Повідомили про те, що мене вибрали в комітет або бюро.

17. Краще всього я вчився б, якби викладач:

- A. Мав до мене індивідуальний підхід.
- B. Стимулював мене на цікавішу працю.
- C. Викликав дискусію з розбираних питань.

18. Немає нічого гіршого, ніж :

- A. Зневага особистої гідності.
- B. Неуспіх при виконанні важливого завдання.
- C. Втрата друзів.

19. Найбільше я ціную:

- A. Особистий успіх.
- B. Загальну роботу.
- C. Практичні результати.

20. Дуже мало людей:

- A. Дійсно радіють виконаній роботі.
- B. Із задоволенням працюють в колективі.
- C. Виконують роботу по-справжньому добре.

21. Я не переношу:

Продовження Додатку Д

- A. Сварки і спори.
- B. Відметення усього нового.
- C. Людей, що ставлять себе вище за інших.

22. Я хотів би :

- A. Щоб оточення вважало мене своїм другом.
- B. Допомогати іншим в загальній справі.
- C. Викликати захоплення інших.

23. Я люблю начальство, коли воно:

- A. Вимогливо.
- B. Має авторитет.
- C. Доступно.

24. На роботі я хотів би :

- A. Щоб рішення приймалися колективно.
- B. Самостійно працювати над вирішенням проблеми.
- C. Щоб начальник визнав мої достоїнства.

25. Я хотів би прочитати книгу:

- A. Про мистецтво добре уживатися з людьми.
- B. Про життя відомої людини.
- C. Типу "Зроби сам".

26. Якби у мене були музичні здібності, я хотів би бути:

- A. Диригентом.
- B. Солістом.
- C. Композитором.

27. Вільний час з найбільшим задоволенням проводжу:

Продовження Додатку Д

А. Дивлячись детективні фільми.

В. У розвагах з друзями.

С. Займаючись своїм захопленням.

28. За умови однакового фінансового успіху я б із задоволенням:

А. Вигадав цікавий конкурс.

В. Виграв би в конкурсі.

С. Організував би конкурс і керував ім.

29. Для мене найважливіше знать:

А. Що я хочу зробити.

В. Як досягти мети.

С. Як притягнути інших до досягнення моєї мети.

30. Людина повинна поводитися так, щоб:

А. Інші були задоволені ім.

В. Виконати передусім своє завдання.

С. Не треба було докоряти його за роботу.

Таблиця Д. 1

Ключ до тестування

Направленість								
На себе НС			На взаємодію НВ			На задачу НЗ		
1.А	11.В	21.С	1.С	11.С	21.А	1.В	11.А	21.В
2.В	12.В	22.С	2.С	12.А	22.А	2.А	12.С	22.В
3.А	13.С	23.В	3.С	13.А	23.С	3.В	13.В	23.А
4.А	14.С	24.С	4.В	14.А	24.А	4.С	14.В	24.В
5.В	15.А	25.В	5.А	15.С	25.А	5.С	15.В	25.С

Продовження Додатку Д

Продовж. табл. Д.1

6.С	16.В	26.В	6.А	16.С	26.А	6.С	16.А	26.С
7.А	17.А	27.А	7.С	17.С	27.В	7.В	17.В	27.С
8.С	18.А	28.В	8.В	18.С	28.С	8.А	18.В	28.А
9.С	19.А	29.А	9.А	19.В	29.С	9.В	19.С	29.В
10.С	20.С	30.С	10.В	20.В	30.А	10.А	20.А	30.В

Інтерпретація і пояснення до тесту. За допомогою методики виявляються наступні направленості:

1. Спрямованість на себе (НС) - орієнтація на пряму винагороду безвідносно від змісту роботи, схильність до суперництва.

2. Спрямованість на спілкування (НВ) - прагнення за будь-яких умов підтримувати стосунки з людьми, орієнтування на спільну діяльність.

3. Спрямованість на справу (НЗ) - зацікавленість в рішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділову співпрацю, здібність обстоювати в інтересах справи власну думку, яка корисна для досягнення загальної мети.

Якщо вказана в ключі буква занесена в рубрику «Найбільше», то випробовуваному ставиться знак «+» по цьому виду спрямованості. Якщо ж вона розташована під індексом «Менше всього», то йому ставиться знак «-». Потім підраховують кількість «+» і записують їх в підсумкову таблицю у відповідні стовпці НС, ВД, або НЗ залежно від того, який ключ використовувався. Так само підраховується кількість «-».

Кількість «+» підсумовується з кількістю «-» (з урахуванням знаку!). Отриманий результат записується в підсумкову таблицю в рядок «Сума». Нарешті, до отриманого числа додається 30 (знову з урахуванням знаку!). Цей показник і характеризує рівень вираженості цього виду спрямованості. Загальна сума усіх балів по трьох видах спрямованості має дорівнювати 90.

ДОДАТОК Е

Методика Сандри Бем (Sandra L. Bem, 1974).

Таблиця Е.1

Чоловіки

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
6	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-
7	+	-	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+	+
8	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+
9	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+
10	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	+
11	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+
12	+	+	+	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+
13	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
14	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
15	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+
16	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
17	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
18	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+
19	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+
20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
22	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
23	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
24	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	-	+	-
25	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	-	+	+	+
26	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+
27	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
28	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
29	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
30	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	-	+	+	+
31	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
32	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+

Продовження Додатку Е

Продовж. табл. Е.1

33	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+
34	+	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	-
35	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
36	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
37	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+
38	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+
40	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
41	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+	+
42	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
43	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
44	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	-	+	+	+
45	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
46	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
47	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+
48	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+
52	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+
53	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+
54	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-
55	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	-
56	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
57	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
58	+	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+	-
59	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	-	+
60	+	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+

Таблиця Е. 2

Результати чоловіки

№	IS	№	IS
1	0,1161	8	-0,4644

Продовження Додатку Е

Продовж. табл.Е.3

22	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-
23	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
24	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	+	-	+	-	-	-
25	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+
26	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
27	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+
28	+	+	+	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-	-	+	+
29	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
30	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-
31	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	+	+
32	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
33	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
34	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
35	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
36	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
37	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
38	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-
39	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
40	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+
41	-	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
42	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-
43	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
44	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
45	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
47	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
48	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+
49	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+	-	-
50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
52	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
53	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
54	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	+
55	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	+	+	+	-	+	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+
57	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
58	+	+	-	+	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-

Продовження Додатку Е

Продовж. табл.Е.3

59	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
60	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+	+

Таблиця Е.4

Результати жінок

№	IS	№	IS
1	-0,1161	9	0,2322
2	0,2322	10	-0,1161
3	-0,3483	11	1,2771
4	0,2322	12	1,161
5	1,0449	13	1,2771
6	1,0449	14	0,8127
7	0	15	1,0449
8	0,3483	16	1,161

Продовження Додатку Е

Таблиця Е 5

Результат чоловіки (після корекції)

№	IS	№	IS
1	0,1161	8	-0,4644
2	0,6366	9	-0,1761
3	-0,1161	10	-0,3483
4	-0,3483	11	-0,3483
5	-0,1161	12	0,5905
6	-0,2322	13	-0,2522
7	-0,3483	14	-0,1161

Таблиця Е.6

Результат жінок (після корекції)

№	IS	№	IS
1	-0,1161	9	0,2322
2	0,2322	10	0,1161
3	-0,3483	11	0,2771
4	0,2322	12	1,161
5	1,0449	13	0,2771
6	0,0449	14	0,8127
7	0	15	0,0449
8	0,3483	16	0,161

ДОДАТОК Ж**Методика шкала М.Розенберга (Rosenberg's Self-Esteem Scale)****Таблиця Ж.1****Результати чоловіки**

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	4	3	3	4	3	3	3	4	4	3	4	3	3	3
2	3	2	2	1	2	4	3	3	2	1	2	3	1	4
3	3	3	3	4	3	3	3	3	4	4	4	3	4	3
4	4	4	3	4	4	3	4	4	4	3	2	4	3	3
5	1	2	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	2	2
6	4	3	3	4	3	3	4	4	3	4	3	4	4	3
7	3	3	3	4	3	3	3	3	3	4	4	3	4	3
8	2	2	2	3	2	2	2	2	2	3	3	2	3	2
9	2	3	2	1	3	3	2	2	2	1	1	2	1	3
10	2	3	2	1	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Σ	32	29	30	37	29	28	31	32	33	30	33	31	30	28

Таблиця Ж.2**Результати жінки**

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
2	1	1	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	1
3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
4	3	3	2	4	4	4	3	4	2	3	3	3	2	2	2	3
5	1	2	1	2	3	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1
6	4	4	3	3	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	3	4
7	4	4	4	3	2	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
8	1	3	3	2	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	3	1
9	1	1	1	2	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
10	1	2	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1
Σ	39	30	33	33	30	39	38	37	33	39	38	39	33	33	34	39

ДОДАТОК Ж

Методика шкала М.Розенберга (Rosenberg's Self-Esteem Scale)

Таблиця Ж.3

Результати чоловіки(після корекції)

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	4	3	3	3	3	3	3	4	4	3	4	3	3	3
2	3	2	2	1	2	4	3	3	2	1	2	3	1	4
3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	3	4	3
4	4	4	3	4	4	3	4	4	4	3	2	4	3	3
5	1	2	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	2	3
6	4	3	3	3	3	3	4	4	3	4	3	4	4	3
7	3	3	3	4	3	3	3	3	3	4	4	3	4	3
8	2	3	2	2	3	3	2	2	2	3	3	3	3	3
9	2	3	2	1	3	4	2	2	2	1	1	2	1	3
10	2	3	2	1	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Σ	32	30	30	34	30	32	31	32	33	30	33	32	30	30

Таблиця Ж.4

Результати жінки (після корекції)

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	2	3	4	4	4	3	4	4	4	3	4	4	4	4	4	3
2	1	1	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	1
3	2	4	4	4	4	3	4	4	4	3	4	3	4	4	4	3
4	2	3	2	4	4	3	3	4	2	3	3	3	2	2	2	3
5	1	2	1	2	3	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1
6	4	4	3	3	4	2	3	4	3	3	4	2	3	3	3	3
7	4	4	4	3	2	3	3	2	4	3	4	2	4	4	4	3
8	1	3	3	2	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	3	1
9	1	1	1	2	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
10	1	2	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1
Σ	34	30	33	33	30	34	35	34	33	35	38	34	33	33	34	35

ДОДАТОК 3

ШКАЛА МАКІАВЕЛЛІЗМУ Р. КРІСТІ І Ф. ГЕЙЗА (1970) : МАК- V

Таблиця 3.1

Чоловіки

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	A+ Б-	Б+ В-	Б+ В-	Б+ А-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-	Б+ А-	Б+ А-	А+ В-	А+ В-
2	Б+ А-	В+ А-	А+ В-	А+ В-	Б+ А-	Б+ В-	Б+ В-	А+ В-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-
3	В+ Б-	А+ Б-	А- Б+	А+ В-	Б+ А-	Б+ А-	Б+ А-	Б+ А-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-
4	Б+ А-	Б+ В-	В+ Б-	А+ Б-	А+ В-	В+ Б-	В+ Б-	А+ В-	А+ Б-	А+ В-	А+ Б-	А+ Б-	А+ В-	А+ Б-
5	Б+ В-	Б+ В-	Б+ В-	Б+ В-	А+ Б-	А+ В-	Б+ А-	А+ Б-	Б+ В-	А+ Б-	Б+ В-	Б+ В-	А+ Б-	Б+ В-
6	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	А+ В-	А+ Б-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	Б+ А-
7	В+ Б-	В+ А-	Б+ А-	Б+ В-	В+ Б-	Б+ А-	Б+ В-	В+ Б-	Б+ В-	В+ Б-	Б+ В-	Б+ В-	В+ Б-	Б+ В-
8	А+ В-	Б+ В-	Б+ В-	Б+ В-	Б+ А-	Б+ В-	Б+ В-	В+ Б-	Б+ В-	Б+ А-	Б+ В-	Б+ В-	Б+ А-	Б+ В-
9	В+ Б-	Б+ В-	В+ Б-	Б+ В-	А+ Б-	А+ Б-	В+ Б-	А+ Б-	Б+ В-	А+ Б-	Б+ В-	Б+ В-	А+ Б-	Б+ В-
10	В+ Б-	А+ Б-	А+ В-	В+ Б-	А+ Б-	А+ Б-	А+ В-	А+ Б-	В+ Б-	А+ Б-	В+ Б-	В+ Б-	А+ Б-	В+ Б-
11	Б+ В-	Б+ В-	Б+ В-	А+ В-	Б+ А-	Б+ А-	Б+ В-	Б+ А-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-

Продовження Додатку 3

Продовж. табл.3.1

12	В+ А-	Б+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	Б+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-
13	Б+ В-	А+ В-	Б+ В-	В+ А-	А+ В-	Б+ А-	Б+ В-	А+ В-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ А-	А+ В-	В+ А-
14	В+ Б-	В+ А-	Б+ В-	В+ Б-	В+ А-	А+ Б-	Б+ А-	В+ А-	В+ Б-	В+ А-	В+ Б-	В+ Б-	В+ А-	В+ Б-
15	Б+ В-	В+ А-	В+ А-	А+ В-	А+ В-	В+ А-	А+ Б-	А+ В-	А+ В-	А+ В-	А+ В-	А+ В-	А+ В-	А+ В-
16	В+ А-	Б+ А-	Б+ В-	В+ Б-	В+ А-	Б+ А-	В+ А-	В+ А-	В+ Б-	В+ А-	В+ Б-	В+ Б-	В+ А-	В+ Б-
17	В+ Б-	В+ А-	Б+ В-	В+ Б-	А+ В-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-	В+ Б-	А+ В-	В+ Б-	В+ Б-	А+ В-	В+ Б-
18	Б+ А-	В+ А-	Б+ В-	В+ А-	А+ Б-	Б+ А-	Б+ А-	А+ Б-	В+ А-	А+ Б-	В+ А-	В+ А-	А+ Б-	В+ А-
19	Б+ А-	В+ Б-	В+ А-	Б+ А-	Б+ А-	А+ Б-	Б+ А-	Б+ В-	Б+ А-	Б+ А-	Б+ А-	Б+ А-	Б+ А-	Б+ В-
20	Б+ А-	Б+ В-	В+ А-	А+ В-	Б+ А-	Б+ А-	В+ А-	Б+ А-	А+ В-	Б+ А-	А+ В-	А+ В-	В+ Б-	А+ В-
Σ	88	99	90	76	78	70	76	66	76	72	76	76	74	68
+20	108	119	110	96	98	90	96	86	96	92	96	96	94	88

Таблиця 3.2

Жінки

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	А+ В-	А+ В-	Б+ В-	Б+ В-	Б+ А-	А+ В-	А+ Б-	Б+ В-	А+ Б-	Б+ В-	Б+ В-	А+ В-	Б+ В-	А+ В-	Б+ В-	Б+ В-

Продовження Додатку 3

Продовж. табл.3.2

2	Б+	Б+	Б+	В+	Б+	Б+	Б+	В+	Б+	Б+	В+	Б+	В+	В+	В+	В+
	А-	А-	А-	А-	В-	В-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-
3	Б+	Б+	Б+	А+	Б+	А+	Б+	А+	В+	Б+	А+	Б+	А+	А+	А+	А+
	А-	А-	В-	В-	А-	Б-	В-	Б-	Б-	В-	В-	А-	В-	Б-	Б-	В-
4	А+	В+	В+	А+	В+	Б+	А+	Б+	Б+	В+	А+	А+	А+	Б+	Б+	А+
	В-	Б-	А-	В-	Б-	В-	В-	В-	А-	А-	В-	В-	В-	В-	В-	В-
5	А+	Б+	Б+	А+	А+	Б+	А+	Б+	Б+	Б+	А+	А+	А+	Б+	Б+	А+
	Б-	А-	А-	В-	В-	А-	В-	В-	В-	А-	В-	Б-	В-	В-	В-	В-
6	В+	А+	В+	Б+	А+	Б+	В+	В+	В+	В+	Б+	В+	Б+	В+	В+	Б+
	А-	Б-	А-	А-	В-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-
7	В+	Б+	А+	А+	Б+	А+	Б+	В+	В+	А+	А+	В+	А+	В+	В+	А+
	Б-	В-	В-	Б-	А-	В-	В-	А-	Б-	В-	Б-	Б-	Б-	А-	А-	Б-
8	Б+	Б+	Б+	А+	Б+	Б+	Б+	Б+	А+	Б+	А+	Б+	А+	Б+	Б+	А+
	А-	В-	А-	В-	В-	В-	В-	В-	В-	А-	В-	А-	В-	В-	В-	В-
9	А+	В+	А+	А+	А+	А+	А+	Б+	В+	А+	Б+	А+	А+	Б+	Б+	А+
	Б-	Б-	В-	Б-	Б-	В-	Б-	В-	Б-	В-	В-	Б-	Б-	В-	В-	Б-
10	А+	А+	В+	В+	А+	А+	В+	А+	В+	В+	В+	А+	В+	А+	А+	В+
	Б-	В-	А-	Б-	Б-	Б-	Б-	Б-	Б-	А-	Б-	Б-	А-	Б-	Б-	Б-
11	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+
	А-	В-	В-	В-	А-	В-	В-	В-	В-	В-	В-	А-	В-	В-	В-	В-
12	В+	Б+	Б+	Б+	В+	Б+	В+	Б+	В+	Б+	Б+	В+	Б+	Б+	Б+	Б+
	А-	А-	А-	А-	А-	В-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	А-
13	А+	Б+	Б+	А+	Б+	Б+	Б+	А+	Б+	Б+	А+	А+	А+	А+	А+	А+
	В-	В-	А-	В-	А-	А-	В-	В-	В-	А-	В-	В-	В-	В-	В-	В-
14	В+	Б+	В+	В+	А+	А+	Б+	В+	В+	В+	В+	В+	В+	В+	В+	В+
	А-	А-	Б-	Б-	Б-	Б-	А-	А-	Б-	Б-	Б-	А-	Б-	А-	А-	Б-
15	А+	А+	Б+	Б+	В+	А+	А+	В+	Б+	Б+	Б+	А+	Б+	В+	В+	Б+
	В-	Б-	А-	В-	А-	Б-	В-	А-	В-	А-	В-	В-	В-	А-	А-	В-
16	В+	В+	В+	В+	Б+	Б+	В+	Б+	В+	В+	В+	В+	В+	Б+	Б+	В+
	А-	А-	Б-	А-	А-	А-	А-	А-	А-	Б-	А-	А-	А-	А-	А-	А-
17	А+	Б+	В+	В+	А+	Б+	Б+	В+	В+	В+	В+	А+	В+	В+	В+	В+
	В-	А-	А-	А-	В-	А-	А-	А-	Б-	А-	А-	В-	А-	А-	А-	А-
18	А+	Б+	В+	Б+	Б+	В+	В+	В+	Б+	В+	Б+	А+	Б+	В+	В+	А+
	Б-	А-	А-	В-	А-	Б-	Б-	А-	А-	А-	В-	Б-	В-	А-	А-	В-
19	Б+	Б+	А+	Б+	А+	Б+	Б+	В+	Б+	А+	Б+	Б+	Б+	В+	Б+	В+
	А-	А-	В-	А-	Б-	В-	А-	Б-	А-	В-	А-	А-	А-	Б-	В-	Б-

Продовження Додатку 3

Продовж. табл.3.2

20	Б+	Б+	В+	Б+	Б+	Б+	В+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	Б+	В+	В+	Б+
	А-	А-	А-	А-	А-	В-	А-	В-	А-	А-	А-	А-	А-	В-	Б-	А-
Σ	78	80	90	100	70	86	84	99	88	92	104	78	102	97	91	106
+20	98	100	110	120	90	106	104	119	108	112	124	98	122	117	111	126

Таблиця 3.3

Результати по шкалі МАК- V(після корекції)

Жінки			Чоловіки		
№	Σ	+20	№	Σ	+20
1	76	96	1	86	11
2	81	101	2	98	118
3	89	109	3	88	108
4	100	120	4	78	98
5	72	92	5	80	100
6	84	104	6	72	92
7	86	106	7	76	96
8	98	118	8	68	88
9	86	106	9	74	94
10	90	110	10	74	94
11	102	122	11	74	94
12	78	98	12	76	96
13	100	120	13	76	96
14	98	118	14	70	90
15	93	113			
16	104	124			

ДОДАТОК К

Методика В. Смекала і М. Кучера

Таблиця К.1

Чоловіки

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	B+	C+	B+	A+	C+	B+	C+	B+	B+	A+	B+	B+	C+	B+
	C-	A-	C-	B-	A-	C-	A-	C-	C-	B-	C-	C-	A-	C-
2	B+	C+	B+	A+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+
	C-	B-	C-	C-	C-	A-	C-	C-	A-	A-	C-	A-	C-	A-
3	C+	B+	B+	A+	B+	C+	B+	B+	C+	C+	B+	C+	B+	C+
	B-	C-	A-	B-	C-	A-	C-	A-	A-	A-	A-	A-	C-	A-
4	A+	C+	C+	C+	C+	A+	C+	C+	A+	A+	C+	A+	C+	A+
	C-	B-	A-	B-	A-	C-	A-	A-	C-	B-	A-	C-	A-	C-
5	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+
	C-	C-	A-	A-	A-	C-	A-	A-	C-	A-	A-	C-	A-	C-
6	C+	A+	C+	C+	C+	A+	C+	C+	A+	A+	C+	A+	C+	A+
	B-	B-	A-	A-	B-	B-	B-	A-	B-	B-	A-	B-	B-	B-
7	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+
	B-	B-	C-	C-	B-	B-	B-	C-	B-	C-	C-	B-	B-	B-
8	C+	C+	A+	C+	A+	B+	A+	A+	B+	B+	A+	B+	A+	B+
	A-	A-	B-	B-	C-	A-	C-	B-	A-	A-	B-	A-	C-	A-
9	A+	A+	A+	A+	A+	C+	A+	A+	C+	A+	A+	C+	A+	C+
	B-	B-	C-	B-	B-	B-	B-	C-	B-	C-	C-	B-	B-	B-
10	C+	B+	A+	A-	C+	C+	C+	A+	C+	B+	A+	C+	C+	C+
	B-	A-	C-	B-	A-	A-	A-	C-	A-	A-	C-	A-	A-	A-
11	B+	C+	A+	C+	B+	B+	B+	A+	B+	B+	A+	B+	B+	B+
	C-	A-	C-	A-	A-	C-	A-	C-	C-	C-	C-	C-	A-	C-
12	A+	A+	C+	A+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+
	B-	B-	B-	B-	A-	B-	A-	B-	B-	B-	B-	B-	A-	B-
13	B+	A+	C+	B+	C+	B+	C+	C+	B+	B+	C+	B+	C+	B+
	C-	C-	A-	C-	B-	A-	B-	A-	A-	C-	A-	A-	B-	A-
14	B+	B+	C+	C+	C+	B+	C+	C+	B+	B+	C+	B+	C+	B+
	A-	A-	B-	A-	A-	A-	A-	B-	A-	A-	B-	A-	A-	A-
15	C+	A+	C+	C+	A+	B+	A+	C+	B+	A+	C+	B+	A+	B+
	B-	B-	A-	B-	C-	C-	C-	A-	C-	B-	A-	C-	C-	C-
16	A+	A+	C+	A+	B+	A+	B+	C+	A+	B+	C+	A+	B+	A+
	C-	C-	B-	C-	C-	C-	C-	B-	C-	A-	B-	C-	C-	C-

Продовження Додатку К

Продовж. табл.К.1

17	A+	A+	B+	C+	A+	C+	A+	B+	C+	B+	B+	C+	A+	C+
	C-	C-	A-	B-	C-	A-	C-	A-	A-	A-	A-	A-	C-	A-
18	B+	C+	A+	A+	A+	B+	A+	A+	B+	B+	A+	B+	A+	B+
	A-	A-	C-	B-	B-	C-	B-	C-	C-	A-	C-	C-	B-	C-
19	A+	C+	A+	C+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+
	B-	A-	B-	B-	B-	B-	B-	B-	B-	B-	B-	B-	B-	B-
20	B+	C+	B+	C+	C+	C+	C+	B+	C+	A+	B+	C+	C+	C+
	C-	A-	C-	A-	A-	A-	A-	C-	A-	B-	C-	A-	A-	A-
21	C+	B+	C+	C+	A+	C+	A+	C+	C+	B+	C+	C+	A+	C+
	A-	A-	B-	B-	B-	A-	B-	B-	A-	C-	B-	A-	B-	A-
22	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	B+	C+	C+	C+	C+
	A-	A-	A-	B-	B-	B-	B-	A-	B-	C-	A-	B-	B-	B-
23	C+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+
	B-	C-	C-	C-	A-	C-	A-	C-	C-	C-	C-	C-	A-	C-
24	C+	A+	B+	C+	C+	B+	C+	B+	B+	A+	B+	B+	C+	B+
	A-	C-	C-	A-	B-	A-	B-	C-	A-	B-	C-	A-	B-	A-
25	C+	B+	B+	C+	B+	A+	B+	B+	A+	B+	B+	A+	B+	A+
	B-	C-	A-	B-	C-	B-	C-	A-	B-	A-	A-	B-	C-	B-
26	B+	B+	C+	B+	C+	B+	C+	C+	B+	B+	C+	B+	C+	B+
	A-	A-	B-	A-	A-	A-	A-	B-	A-	C-	B-	A-	A-	A-
27	C+	B+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	B+	C+	C+	C+	C+
	B-	C-	A-	A-	A-	B-	A-	A-	B-	A-	A-	B-	A-	B-
28	C+	B+	C+	A+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+	C+
	B-	A-	A-	C-	B-	B-	B-	A-	B-	B-	A-	B-	B-	B-
29	C+	B+	B+	A+	B+	A+	B+	B+	A+	B+	B+	A+	B+	A+
	A-	C-	A-	C-	A-	C-	A-	A-	C-	A-	A-	C-	A-	C-
30	C+	A+	B+	B+	B+	C+	B+	B+	C+	B+	B+	C+	B+	C+
	A-	C-	A-	A-	A-	A-	A-	A-	A-	C-	A-	A-	A-	A-
HC	34	28	23	36	38	35	38	23	35	24	23	35	38	35
HB	24	35	23	21	25	23	25	23	23	32	23	23	25	23
H3	32	27	44	33	27	32	27	44	32	34	44	32	27	32

Продовження Додатку К

Таблиця К.2

Жінки

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	A+ B-	C+ A-	B+ C-	B+ C-	C+ A-	C+ A-	B+ A-	B+ C-	C+ A-	B+ C-	C+ A-	C+ A-	B+ C-	B+ C-	C+ A-	C+ A-
2	B+ A-	B+ A-	C+ A-	B+ A-	B+ A-	B+ C-	A+ B-	B+ C-	C+ B-	C+ A-	B+ C-	B+ A-	C+ A-	B+ C-	C+ B-	B+ A-
3	C+ A-	B+ C-	B+ A-	C+ A-	B+ C-	B+ C-	B+ A-	B+ A-	B+ C-	B+ A-	B+ C-	B+ C-	B+ A-	B+ A-	B+ C-	B+ C-
4	A+ B-	B+ A-	C+ B-	A+ C-	C+ B-	C+ A-	B+ C-	C+ A-	C+ B-	C+ B-	C+ A-	B+ A-	C+ B-	C+ A-	C+ B-	B+ A-
5	B+ A-	B+ C-	C+ A-	B+ C-	C+ A-	B+ A-	B+ C-	B+ A-	B+ C-	C+ A-	B+ A-	B+ C-	C+ A-	B+ A-	B+ C-	B+ C-
6	A+ B-	C+ B-	A+ B-	A+ B-	A+ B-	C+ B-	A+ C-	C+ A-	A+ B-	A+ B-	C+ B-	C+ B-	A+ B-	C+ A-	A+ B-	C+ B-
7	A+ C-	A+ B-	B+ A-	A+ B-	A+ C-	A+ B-	A+ B-	A+ C-	A+ B-	B+ A-	A+ B-	A+ B-	B+ A-	A+ C-	A+ B-	A+ B-
8	B+ A-	A+ C-	A+ B-	B+ A-	B+ A-	A+ C-	A+ C-	A+ B-	C+ A-	A+ B-	A+ C-	A+ C-	A+ B-	A+ B-	C+ A-	A+ C-
9	A+ C-	A+ B-	C+ A-	C+ B-	A+ B-	A+ B-	B+ C-	A+ C-	A+ B-	C+ A-	A+ B-	A+ B-	C+ A-	A+ C-	A+ B-	A+ B-
10	B+ A-	B+ C-	B+ A-	C+ A-	C+ A-	C+ A-	B+ C-	A+ C-	B+ A-	B+ A-	C+ A-	B+ C-	B+ A-	A+ C-	B+ A-	B+ C-
11	B+ C-	B+ A-	B+ A-	B+ C-	C+ A-	B+ A-	B+ C-	A+ C-	C+ A-	B+ A-	B+ A-	B+ A-	B+ A-	A+ C-	C+ A-	B+ A-
12	C+ B-	C+ A-	B+ A-	C+ B-	B+ C-	C+ A-	C+ B-	C+ B-	A+ B-	B+ A-	C+ A-	C+ A-	B+ A-	C+ B-	A+ B-	C+ A-
13	B+ C-	B+ C-	C+ A-	B+ A-	B+ C-	C+ B-	B+ C-	C+ A-	A+ C-	C+ A-	C+ B-	B+ C-	C+ A-	C+ A-	A+ C-	B+ C-
14	B+ A-	B+ A-	C+ A-	B+ A-	C+ A-	C+ A-	B+ A-	C+ B-	B+ A-	C+ A-	C+ A-	B+ A-	C+ A-	C+ A-	B+ B-	B+ A-
15	A+ B-	C+ B-	C+ A-	B+ C-	B+ C-	A+ C-	C+ B-	C+ A-	A+ B-	C+ A-	A+ C-	C+ B-	C+ A-	C+ A-	A+ B-	C+ B-
16	B+ A-	A+ C-	B+ C-	A+ C-	B+ C-	B+ C-	A+ C-	C+ B-	A+ C-	B+ C-	B+ C-	A+ C-	B+ C-	C+ B-	A+ C-	A+ C-
17	B+ A-	B+ C-	C+ A-	C+ A-	A+ C-	A+ C-	B+ A-	B+ A-	A+ C-	C+ A-	A+ C-	B+ C-	C+ A-	B+ A-	A+ C-	B+ C-

Продовження Додатку К

Продовж. табл.К.2

18	B+	A+	B+	B+	C+	A+	A+	A+	C+	B+	A+	A+	B+	A+	C+	A+
	A-	B-	A-	C-	A-	B-	B-	C-	A-	A-	B-	B-	A-	C-	A-	B-
19	A+	A+	C+	A+	A+	A+	C+	A+	C+	C+	A+	A+	C+	A+	C+	A+
	B-	B-	A-	B-	B-	B-	B-	B-	A-	A-	B-	B-	A-	B-	A-	B-
20	A+	B+	A+	C+	C+	C+	C+	B+	C+	A+	C+	B+	A+	B+	C+	B+
	B-	C-	C-	A-	A-	A-	B-	C-	A-	C-	A-	C-	C-	C-	A-	C-
21	B+	A+	C+	C+	C+	A+	C+	C+	B+	C+	A+	A+	C+	C+	B+	A+
	C-	C-	A-	A-	A-	B-	B-	B-	A-	A-	B-	C-	A-	B-	A-	C-
22	B+	B+	C+	C+	A+	C+	B+	C+	C+	C+	C+	B+	C+	C+	C+	B+
	C-	A-	A-	B-	C-	B-	C-	A-	A-	A-	B-	A-	A-	A-	A-	A-
23	B+	B+	B+	B+	C+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+
	C-	C-	A-	C-	A-	A-	C-	C-	C-	A-	A-	C-	A-	C-	C-	C-
24	A+	A+	C+	B+	A+	C+	C+	B+	A+	C+	C+	A+	C+	B+	A+	A+
	B-	B-	A-	A-	B-	B-	B-	C-	C-	A-	B-	B-	A-	C-	C-	B-
25	B+	B+	C+	A+	A+	B+	A+	B+	B+	C+	B+	B+	C+	B+	B+	B+
	A-	C-	A-	B-	C-	C-	C-	A-	C-	A-	C-	C-	A-	A-	C-	C-
26	B+	B+	C+	B+	B+	C+	B+	C+	B+	C+	C+	B+	C+	C+	B+	B+
	C-	A-	A-	A-	A-	A-	A-	B-	A-	A-	A-	A-	A-	B-	A-	A-
27	B+	C+	C+	C+	B+	C+	B+	C+	B+	C+	C+	C+	C+	C+	B+	C+
	A-	A-	A-	B-	A-	A-	A-	A-	C-	A-	A-	A-	A-	A-	C-	A-
28	C+	A+	B+	C+	B+	C+	A+	C+	B+	B+	C+	A+	B+	C+	B+	A+
	B-	B-	A-	B-	A-	B-	B-	A-	A-	A-	B-	B-	A-	A-	A-	B-
29	B+	B+	A+	A+	A+	B+	A+	B+	B+	A+	B+	B+	A+	B+	B+	B+
	A-	A-	C-	C-	C-	A-	B-	A-	C-	C-	A-	A-	C-	A-	C-	A-
30	B+	B+	B+	C+	B+	B+	B+	B+	A+	B+	B+	B+	B+	B+	A+	B+
	C-	A-	A-	A-	A-	A-	C-	A-	C-	A-	A-	A-	A-	A-	C-	A-
HC	34	34	38	45	43	48	32	33	38	38	48	34	38	33	38	34
HB	22	21	10	13	21	15	22	13	25	10	15	21	10	13	25	21
H3	34	35	42	32	36	27	36	34	7	42	27	35	42	44	27	35